

Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, πολιτική συνοχής και περιφερειακή ανταγωνιστικότητα

Ελισάβετ ΘΩΔΟΥ*, Δημήτρης ΦΟΥΤΑΚΗΣ**

1 Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Ένωση έχει πρόσφατα αναδιατάξει τα γεωγραφικά της όρια, μετά την τελευταία διεύρυνση. Η προοπτική ένταξης της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας τοποθετεί τον χώρο των Βαλκανίων ή, διαφορετικά, της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στο επίκεντρο των αλλαγών του ευρωπαϊκού χώρου στη φάση αυτή. Η εικόνα των χωρικών ανισοτήτων στη μελλοντική Ευρώπη σε σημαντικό βαθμό θα επηρεαστεί και από τις εξελίξεις στις βαλκανικές χώρες και περιφέρειες. Η σημερινή όμως κατάσταση των χωρών αυτών και τα σημαντικά προβλήματα (πολιτικά, οικονομικά, κοινωνικά, περιβαλλοντικά) που αντιμετωπίζουν προσιωνίζουν μια σημαντική αύξηση των οικονομικών και κοινωνικών ανισοτήτων με έντονη έκφραση στον χώρο. Αυτό θα έχει ως αποτέλεσμα την ένταση των περιφερειακών ανισοτήτων στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Στη διαδικασία αυτή από την πλευρά της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ) στόχος είναι η υποστήριξη της σύγκλισης, ενώ από την πλευρά των προς ένταξη χωρών η προσπάθεια για θεσμική

Τα βασικά επιχειρήματα του άρθρου παρουσιάστηκαν σε ανακοίνωση στο 1^ο επιστημονικό συνέδριο του Τμήματος Βαλκανικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Δυτικής Μακεδονίας *Διαστάσεις της μετάβασης και η ευρωπαϊκή προοπτική των χωρών της Βαλκανικής*, Φλώρινα, 10-12 Νοεμβρίου 2006.

* Ελισάβετ Θωίδου, Δρ. Αρχιτέκτων Μηχανικός, (ΜΑ) Περιφερειολόγος, Ερευνητική Μονάδα Χωρικής Ανάπτυξης ΑΠΘ, διδάσκουσα ΠΔ 407/80 ΑΠΘ.

** Δημήτρης Φουτάκης, Οικονομολόγος, (ΜΑ) Περιφερειολόγος, Καθηγητής Εφαρμογών ΤΕΙ Σερρών και Ερευνητική Μονάδα Χωρικής Ανάπτυξης ΑΠΘ.

ΤΟΠΟΣ: Επιθεώρηση Χωρικής Ανάπτυξης, Σχεδιασμού και Περιβάλλοντος, 26-27/2006 ISSN 1125-3267 σσ. 5-36

προσαρμογή και γρήγορη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη είναι εκ των πραγμάτων μεταξύ των βασικών τους προτεραιοτήτων. Στην πορεία αυτή δύο ευρωπαϊκές στρατηγικές είναι κεντρικής σημασίας: η (ανανεωμένη) στρατηγική της Λισαβόνας και η πολιτική συνοχής. Η πρώτη επιδιώκει να κατευθύνει το σύνολο των πολιτικών της ΕΕ ώστε να γίνει μέχρι το 2010 η Ένωση η πιο δυναμική και ανταγωνιστική “οικονομία της γνώσης” παγκοσμίως. Η δεύτερη επιδιώκει την οικονομική, κοινωνική και εδαφική συνοχή στο σύνολο του ευρωπαϊκού χώρου.

Από την πλευρά των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και περιφερειών της Ευρώπης, όπως είναι η πλειοψηφία των χωρών και περιφερειών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η πολιτική συνοχής έχει καθοριστικό ρόλο στην προσπάθεια σύγκλισης. Η πρόσφατη όμως σύνδεσή της με τη στρατηγική της Λισαβόνας αναπροσανατολίζει τους στόχους, το περιεχόμενο και τα μέσα της. Καθώς πλέον το κύριο ζητούμενο είναι η περιφερειακή ανταγωνιστικότητα, ίσως θα πρέπει και οι λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες να αναθεωρήσουν τις μέχρι τώρα προτεραιότητές τους για ανάπτυξη κυρίως μέσα από (μεγάλα) έργα υποδομής. Με δεδομένο ότι οι επιδόσεις στην παραγωγή τεχνολογίας και καινοτομίας είναι —σύμφωνα με τις νεότερες θεωρητικές απόψεις— κρίσιμοι παράγοντες για την επιτυχία στον διεθνή ανταγωνισμό που έχει ενταθεί λόγω της παγκοσμιοποίησης, κεντρική σημασία έχει η υιοθέτηση πολιτικών που θα υποστηρίξουν σε μακροπρόθεσμη βάση και θα συμβάλλουν στη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων σε διάφορους οικονομικούς κλάδους αλλά και γεωγραφικές περιοχές, στο πλαίσιο της “οικονομίας της γνώσης”. Όμως είναι αμφίβολο αν οι στρατηγικές αυτές που σχεδιάστηκαν με βάση τις αναπτυγμένες οικονομίες της Δύσης μπορούν χωρίς προβλήματα να υλοποιηθούν αποδοτικά στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες του Νότου. Οι περιφέρειες των προς ένταξη βαλκανικών χωρών ειδικότερα, που πρόσφατα ξεκίνησαν την προσπάθεια σύγκλισης με την Ευρωπαϊκή Ένωση, σύντομα θα κληθούν να αντιμετωπίσουν τις προκλήσεις αυτές.

Το παράδειγμα της Κεντρικής Μακεδονίας, μιας ελληνικής περιφέρειας που οι προοπτικές της συνδέονται άμεσα με τον ευρύτερο βαλκανικό χώρο (Καυκαλάς και Φουτάκης 2004: 432-446), είναι χαρακτηριστικό για τη σημασία και τις δυνατότητες υλοποίησης τέτοιων στρατηγικών. Η εμπειρία της ως μιας σχετικά πιο αναπτυγμένης περιφέρειας της περιοχής που για περίπου είκοσι χρόνια έχει υλοποιήσει σειρά αναπτυξιακών προγραμμάτων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, έχουν παραδειγματικό ενδιαφέρον, ιδίως για τις περιφέ-

ρειες χωρών που εντάχθηκαν πρόσφατα (Σλοβενία) ή πρόκειται άμεσα να ενταχθούν στην Ευρωπαϊκή Ένωση (Βουλγαρία, Ρουμανία) αλλά και για τις υπόλοιπες χώρες των Βαλκανίων (Δυτικά Βαλκάνια) που προσβλέπουν μεσοπρόθεσμα στην ένταξή τους.

Το άρθρο παρουσιάζει την κατάσταση των περιφερειών στη Νοτιοανατολική Ευρώπη σε σύγκριση με την Ελλάδα και με τις άλλες χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης καθώς και τις βασικές κατευθύνσεις της πολιτικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης που αφορούν τις βαλκανικές χώρες. Με αναφορά στο παράδειγμα της Κεντρικής Μακεδονίας συζητά το θέμα των νεώτερων κατευθύνσεων της περιφερειακής πολιτικής που έχουν ως άξονα την ενίσχυση της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας. Παράλληλα αναδεικνύονται τα διλήμματα της για την ανάπτυξη στρατηγικών στο πλαίσιο της "οικονομίας της γνώσης" που σύντομα θα είναι και διλήμματα για τις περιφέρειες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.

Το άρθρο αποτελείται από έξι μέρη. Στο δεύτερο μέρος του άρθρου που ακολουθεί, παρουσιάζεται μια αδρή εικόνα της κοινωνικοοικονομικής κατάστασης των χωρών των Βαλκανίων σε σχέση με τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο τρίτο μέρος παρουσιάζονται τα ζητήματα που σχετίζονται με τη διεύρυνση της ΕΕ προς τις χώρες των Βαλκανίων με έμφαση στα υπάρχοντα χρηματοδοτικά εργαλεία για την υποστήριξη της ανάπτυξης και τη θεσμική προσαρμογή των χωρών αυτών στο κοινοτικό "κεκτημένο". Το τέταρτο μέρος παρουσιάζει κριτικά τη σχέση της πολιτικής συνοχής με τη στρατηγική της Λισαβόνας και τις θεωρητικές βάσεις της στροφής αυτής των πολιτικών της ΕΕ προς πολιτικές ενίσχυσης της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας. Στο πέμπτο γίνεται αναφορά στην περίπτωση της περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας και στα συμπεράσματα που μπορούν να εξαχθούν από την εφαρμογή της περιφερειακής πολιτικής σε σχέση κυρίως με τις απαιτήσεις μιας στρατηγικής που προωθεί την "οικονομία της γνώσης". Το τελευταίο μέρος συνοψίζει τα βασικά συμπεράσματα και επιχειρήματα σχετικά με την προσαρμογή της πολιτικής συνοχής στις απαιτήσεις της στρατηγικής της Λισαβόνας, ιδίως για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες όπως αυτές των προς ένταξη βαλκανικών χωρών.

2 Η κοινωνικοοικονομική κατάσταση στις βαλκανικές χώρες και το ευρωπαϊκό πλαίσιο¹

Η τελευταία δεκαπενταετία χαρακτηρίστηκε από σοβαρές γεωπολιτικές αλλαγές στην Ευρωπαϊκή ήπειρο με αφετηρία την κατάρρευση των συστημάτων κεντρικού προγραμματισμού

και τις παράλληλες πολιτικές αλλαγές στις χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και των Βαλκανίων. Στη θέση τους προέκυψαν νέα κοινωνικοοικονομικά συστήματα προσανατολισμένα στην αγορά και στις δημοκρατίες δυτικού τύπου (αστικές δημοκρατίες), ενώ σε αρκετές περιπτώσεις προέκυψαν ακόμα και νέες κρατικές οντότητες είτε με ειρηνικό και συναινετικό τρόπο (π.χ. Τσεχοσλοβακία) είτε, όπως στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας, μετά από παρατεταμένες και έντονες πολεμικές συγκρούσεις.

Η περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης είναι ίσως αυτή που επηρεάστηκε εντονότερα από τις αλλαγές αυτές καθώς, εκτός από τη διαδικασία μετάβασης των χωρών της περιοχής στην οικονομία της αγοράς, υπήρξε θέατρο συρράξεων μεταξύ των νέων κρατών της πρώην Γιουγκοσλαβίας αλλά και εξωτερικών διεθνών στρατιωτικών επεμβάσεων. Η κατάσταση στην περιοχή σήμερα, χωρίς να έχει πλήρως ομαλοποιηθεί, εμφανίζεται πολύ διαφορετική από ό,τι πριν μια δεκαετία. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού της περιοχής ανήκει σε κράτη που είτε είναι (Ελλάδα, Σλοβενία) είτε σύντομα πρόκειται να γίνουν (Βουλγαρία, Ρουμανία) μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ενώ τα υπόλοιπα κράτη έχουν εκφράσει την επιθυμία να ενταχθούν σε αυτήν άμεσα ή μεσοπρόθεσμα. Το γεγονός αυτό είναι μείζονος σημασίας για το σύνολο των κρατών της περιοχής, καθώς η ένταξή τους σε μια από τις ισχυρότερες πολιτικοοικονομικές περιοχές του πλανήτη ανοίγει μια προοπτική συνεργασίας και ομαλής και συναινετικής επίλυσης των διαφορών. Ωστόσο, παρά το γεγονός ότι η Νοτιοανατολική Ευρώπη αποτελεί αναπόσπαστο συστατικό του Ευρωπαϊκού χώρου, η ενσωμάτωσή της στη νέα Ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική αποδεικνύεται ιδιαίτερα δύσκολη, καθώς αποτελεί ακόμα την πιο ασταθή πολιτικά και λιγότερο αναπτυγμένη οικονομικά γεωγραφική ζώνη του.

Είναι ίσως χαρακτηριστικό το γεγονός για την περιοχή, ότι διαχρονικά,² τόσο σε επιστημονικό όσο και σε πολιτικό επίπεδο,³ δεν φαίνεται να υπάρχει πλήρης ομοφωνία ούτε για το ποια ακριβώς κράτη περιλαμβάνονται στα Βαλκάνια. Πάντως για τις ανάγκες του άρθρου τουλάχιστον μπορούμε να θεωρήσουμε ότι τα Βαλκάνια συγκροτούνται, εκτός της Ελλάδας, από τη Ρουμανία, τη Βουλγαρία, την Αλβανία και τις χώρες που προέκυψαν από την πρώην ενιαία Γιουγκοσλαβία. Έτσι, μετά και την πρόσφατη ανεξαρτητοποίηση και του Μαυροβουνίου τα Βαλκάνια αποτελούνται συνολικά από δέκα χώρες: Αλβανία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Βουλγαρία, Ελλάδα, Κροατία, Μαυροβούνιο, Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας, Ρουμανία, Σερβία και Σλοβενία.

Την περιοχή δηλαδή συγκροτούν τα τμήματα της Ευρωπαϊκής ηπείρου που για περίπου πέντε αιώνες —σε διάφορες ιστορικές περιόδους— αποτελούσαν το ευρωπαϊκό τμήμα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας και —παλαιότερα— από τα βασικότερα τμήματα της Ανατολικής Ρωμαϊκής και μετέπειτα της Βυζαντινής αυτοκρατορίας. Η καινή αυτή ιστορική κληρονομιά αποτελεί έναν πυρήνα κοινής πολιτιστικής παράδοσης η οποία υπό προϋποθέσεις θα μπορούσε να έχει θετική επίδραση στη συνοχή και στην οικονομική ολοκλήρωση των Βαλκανίων.

Σήμερα το συνολικό αναπτυξιακό τοπίο στην περιοχή εμφανίζεται ιδιαίτερα πολύπλοκο τόσο για κάθε χώρα ξεχωριστά όσο και για το σύνολό τους. Οι συντελούμενες οικονομικές αναδιαρθρώσεις σε παγκόσμια κλίμακα και ο εντεινόμενος ανταγωνισμός καθώς και η προώθηση σε διεθνές επίπεδο νεοφιλελεύθερων πολιτικών ασκούν σημαντικές πιέσεις τόσο στο σύνολο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης όσο και των Βαλκανίων. Οι αναπτυξιακές προοπτικές γίνονται μάλιστα ιδιαίτερα πολύπλοκες αν ληφθεί υπόψη ότι, εξαιτίας της υποχώρησης των κεντρικών ρυθμιστικών μηχανισμών και πολιτικών των κρατών, οι περιφέρειες τείνουν να αποκτήσουν αυτοτελή αναπτυξιακή σημασία σε εθνικό και διεθνές επίπεδο. Καθώς οι επιδόσεις στην παραγωγή τεχνολογίας και καινοτομίας φαίνεται να είναι οι κρίσιμοι παράγοντες για την επιτυχία στον διεθνή ανταγωνισμό, η υιοθέτηση πολιτικών τόσο στο εθνικό όσο και στο περιφερειακό επίπεδο που θα υποστηρίζουν σε μακροπρόθεσμη βάση τις διαδικασίες αυτές και γενικότερα θα συμβάλλουν στη δημιουργία ανταγωνιστικών πλεονεκτημάτων σε διάφορους οικονομικούς κλάδους και γεωγραφικές περιοχές έχουν κεντρική σημασία.⁴ Έχει επομένως ενδιαφέρον μια σύντομη εξέταση της οικονομικής κατάστασης των χωρών των Βαλκανίων καθώς και μια συγκριτική θεώρησή τους με τις χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ιδίως με την Ελλάδα, ως την κατά τεκμήριο ισχυρότερη οικονομικά και πολιτικά χώρα της περιοχής.⁵

Ο οικονομικός χώρος της ΝΑ Ευρώπης χαρακτηρίζεται από κατακερματισμό, χαμηλό βαθμό ολοκλήρωσης των αγορών και χαμηλό βαθμό ανταγωνιστικότητας τόσο στο σύνολο της περιοχής όσο και στα επιμέρους εθνικά πλαίσια. Παράλληλα υπάρχουν σοβαρές ελλείψεις σε έργα υποδομής, που είτε έχουν απαξιωθεί λόγω ανεπαρκούς χρηματοδότησης των σχετικών επενδύσεων την τελευταία δεκαετία, είτε εξαιτίας των πολεμικών γεγονότων έχουν καταστραφεί.⁶ Επιπλέον υπάρχει περιορισμένη ανάπτυξη του τραπεζικού συστήματος και ανεπαρκής εξοικείωση με την "οικονομία της αγοράς", στοιχείο που διατρέχει ολόκληρη την κοινωνία, καθώς αυτή βρίσκεται ακόμα σε διαδικασία μετάβασης από τα συστήματα

προγραμματισμένης οικονομίας που είχαν εγκαθιδρυθεί το δεύτερο μισό του προηγούμενου αιώνα στις συνθήκες ελεύθερης αγοράς και παγκοσμιοποίησης που επικρατούν την τελευταία δεκαπενταετία.⁷ Πάντως η προώθηση της ολοκλήρωσης του οικονομικού χώρου της ΝΑ Ευρώπης, που αποτελεί κεντρικό στόχο Ευρωπαϊκής εμβέλειας, αναμένεται να βελτιώσει την ενσωμάτωση των χωρών της περιοχής σε διάφορα σχήματα συνεργασίας, τα οποία θα μπορούσαν να αναπτυχθούν με συμπληρωματικούς τρόπους: π.χ. στην περιοχή CADSES⁸ (Κεντρική, Αδριατική, Παραδουνάβια και ΝΑ Ευρώπη), στην Κεντρική Μεσόγειο, και στην περιοχή Παρευξείνιας Συνεργασίας.⁹

Γενικότερα, στην τρέχουσα συγκυρία τα Βαλκάνια χαρακτηρίζονται —ως αποτέλεσμα του συνδυασμού εσωτερικών και εξωτερικών πιέσεων και των ιστορικών εξελίξεων— από την ύπαρξη μιας τριμερούς πολυεπίπεδης πολιτικο-οικονομικής πραγματικότητας. Το πρώτο επίπεδο αναφέρεται στη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, οι οποίες ξεπερνώντας σημαντικές πολιτικές και οικονομικές δυσκολίες κατάφεραν να περιορίσουν τις εσωτερικές συγκρούσεις και να πραγματοποιήσουν κρίσιμες μεταρρυθμίσεις. Το δεύτερο επίπεδο περιλαμβάνει την Αλβανία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, την Κροατία, τη Σερβία, το Μαυροβούνιο και την πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας (ΠΓΔΜ) —δηλαδή τα Δυτικά Βαλκάνια— που αντιμετωπίζουν μεγάλη αβεβαιότητα και αγωνίζονται να εξασφαλίσουν τις ελάχιστες αναγκαίες συνθήκες για την εθνική συνοχή και πολιτική σταθερότητα, παρουσιάζοντας άλλωστε και μεταξύ τους σημαντικές διαφορές. Τέλος, στο τρίτο επίπεδο ανήκουν η Ελλάδα που είναι μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Ευρωζώνης και η Σλοβενία, η οποία εντάσσεται στην ομάδα των δέκα χωρών της διεύρυνσης που από τον Μάιο του 2004 είναι μέλη της ΕΕ.

Η τριμερής αυτή πραγματικότητα αντανακλάται σε μεγάλο βαθμό στα στοιχεία που παρατίθενται στον Πίνακα 1. Αν η Ελλάδα θεωρηθεί μέσα στο Βαλκανικό πλαίσιο, εκ των πραγμάτων βρίσκεται σε πλεονεκτική θέση, καθώς είναι πλήρες μέλος της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το 1981 και από το 2001 της ζώνης του Ευρώ. Διαφοροποιείται σημαντικά από τις υπόλοιπες χώρες της περιοχής τόσο στο βιοτικό επίπεδο και την οικονομική ισχύ (παράγει το 50% του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος-ΑΕΠ που παράγουν συνολικά οι χώρες των Βαλκανίων), όσο και στις υποδομές αλλά κυρίως στη συγκρότηση και λειτουργία των θεσμών που αντιστοιχούν στο “κοινοτικό κεκτημένο” της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Σημαντική διαφορά εμφανίζεται επίσης μεταξύ της Σλοβενίας και των υπολοίπων χωρών, ενώ ορατές είναι και οι επιπτώσεις των έντονων πολιτικο-στρατιωτικών συγκρούσεων στα Δυτικά Βαλκάνια

όπου σε ορισμένες περιπτώσεις έως και 40% του εργατικού δυναμικού παραμένει άνεργο (Βοσνία-Ερζεγοβίνη και Κόσοβο). Από τις υπόλοιπες χώρες η Κροατία ξεχωρίζει ως προς το κατά κεφαλήν προϊόν ενώ σε μεγάλη υστέρηση βρίσκεται η Σερβία-Μαυροβούνιο.

Εντυπωσιακές διαφορές εμφανίζονται μεταξύ των χωρών-μελών της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ελλάδα, Σλοβενία) από τη μια, και των υπολοίπων χωρών της περιοχής από την άλλη, κυρίως ως προς τους δείκτες του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και της βρεφικής θνησιμότητας στους οποίους οι διαφορές σε πολλές περιπτώσεις είναι της τάξης του 1 προς 4 ή και μεγαλύτερες. Αυτό αντανακλάται επίσης στις σημαντικά διαφορετικές θέσεις που καταλαμβάνουν οι χώρες της περιοχής στην παγκόσμια κατάταξη για το έτος 2004 (μεταξύ 177 χωρών) με βάση τον σύνθετο δείκτη Human Development Index (HDI) του ΟΗΕ (Πίνακας 1). Σημαντική υστέρηση επιπλέον υπάρχει στα ζητήματα της παραγωγής τεχνολογίας και της καινοτομίας για το σύνολο των χωρών της περιοχής με μικρή θετική διαφοροποίηση της Ελλάδας και της Σλοβενίας (ενδεικτικά βλέπε Πίνακα 1, στήλη 17).¹⁰ Η διαδικασία της μετάβασης στην οικονομία της αγοράς είχε ειδικά στον κρίσιμο αυτό τομέα σημαντικές επιπτώσεις, καθώς τα συστήματα καινοτομίας και παραγωγής τεχνολογίας των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης και ειδικότερα της Βαλκανικής (κυρίως Βουλγαρία και Ρουμανία) φαίνεται ότι σταδιακά αποδιάρθρωθήκαν (Κουρτέσης 2000: 221-232).

Τα στοιχεία αυτά φανερώνουν τις δυσκολίες που πιθανότατα θα συναντήσουν οι χώρες της περιοχής στην προσπάθεια σύγκλισης με την Ευρωπαϊκή Ένωση, αν μάλιστα ληφθεί υπόψη η αντίστοιχη εμπειρία της Ελλάδας και των υπολοίπων "χωρών συνοχής". Τα τρία διαδοχικά Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης, η γενικότερη ενίσχυση της χώρας από τα διάφορα Ταμεία της Ένωσης και η σημαντική εθνική προσπάθεια βελτίωσαν μεν σημαντικά τη θέση της, αλλά σε ένα σχετικά μακρύ διάστημα περίπου είκοσι ετών.¹¹ Πρέπει μάλιστα να επισημανθεί ότι η σχετική θέση της Ελλάδας κατά την περίοδο ένταξής της (1981) ήταν σημαντικά καλύτερη σε σχέση με την τρέχουσα κατάσταση των χωρών της περιοχής.¹²

Όμως παρά τις διαφαινόμενες δυσκολίες, υπάρχουν σήμερα ορισμένες προϋποθέσεις που δεν υπήρχαν κατά τις προηγούμενες περιόδους. Η σημαντικότερη είναι ότι τα Βαλκάνια, ίσως για πρώτη φορά στην ιστορία τους, μπορούν να αντιμετωπίσουν την προοπτική της ανάπτυξής τους συνολικά στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Από τη σκοπιά αυτή διαθέτουν ορισμένα πλεονεκτήματα όπως ένα αρκετά μεγάλο μέγεθος αγοράς (περίπου 67 εκατομμύρια κάτοικοι) το οποίο, παρά τη σημερινή χαμηλή αγοραστική δύναμη των

ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Βασικοί κανονικοποιημένοι δείκτες και δεδομένα για τις Βαλκανικές χώρες (2003) *

Χώρα	Εκδοχή κίνησης	Παροχές Αξίωσης	Σύνθεση του εργατικού δυναμικού	ΑΕΠ ανά κάτοικο (1995-2002)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (1995-2002)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2000)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2002)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2001)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2000)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2001)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2000)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2001)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2000)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2001)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2000)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2001)	ΑΕΠ ανά κάτοικο (2003) / ΑΕΠ ανά κάτοικο (2000)	
Ελλάδα	17,967	1,896	54	2,000	965	22,690	8,3	77	23	4	24	0,977	100,5	9,7	74	74	74	74	74
Σλοβενία	29,332	305	50	2,200	763	20,600	21,4	5	81	4	26	0,994	92,5	6,5	68	68	68	68	68
Βουλγαρία	11,979	7,647	70	2,289	498	9,000	32,0	9	79	2	55	0,868	3,01	18,6	18,6	18,6	18,6	18,6	18,6
Ρουμανία	27,640	4,113	30	2,117	259	8,000	29,5	64	76	1,7	64	0,792	31,2	7,0	70	70	70	70	70
Κροατία	39,552	4,242	67	2,300	62	11,900	47,3	72	89	6	45	0,841	50,3	14,4	14,4	14,4	14,4	14,4	14,4
Πολωνία	25,555	3,324	10	2,071	207	7,600	26,3	66	66	13	19	0,767	100	100	100	100	100	100	100
Αλβανία	26,498	3,115	47	1,556	1	4,300	12,4	99	74	5	72	0,80	150	150	150	150	150	150	150
Βόσνιο-Ερζεγοβίνη	93,129	3,410	54	1,647	6	6,600	24,7	30	77	1,3	68	0,96	407	407	407	407	407	407	407
Κόσσοβο	120,516	8,897	12,2	39	16	3,100	5,5	30	75	1,4	14	0,77	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2	15,2
Μεσογειακή	34,34	30	37,4	2	0,7	6,00	11,4	2	6,00	0,7	6,00	11,4	2	6,00	0,7	6,00	11,4	2	6,00
Βαλκανική	264,38	69,670	300	67	109	100	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647	4,647
Ευρωπαϊκή Ένωση (25 χώρες)	3,56,172	48,50,5	7,8	4,874	21,205	30	39,300	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100

* Οι τιμές είναι σε εκατομμύρια Ευρώ. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2003. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2002. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2001. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000.

Πηγή: Ευρωπαϊκό Ινστιτούτο για την Κοινωνία (European Institute for Social Research), έργο "Human Development in the Balkans, 2003". Οι τιμές είναι σε εκατομμύρια Ευρώ. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2003. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2002. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2001. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000. Ο δείκτης είναι ο δείκτης που υπολογίζεται ως ο λόγος του ΑΕΠ ανά κάτοικο της χώρας προς τον μέσο όρο του ΑΕΠ ανά κάτοικο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (25 χώρες) το έτος 2000.

κατοίκων της περιοχής, θα μπορούσε να στηρίξει αξιόλογες αναπτυξιακές προοπτικές. Παράλληλα υπάρχει ένα αρκετά καλά εκπαιδευμένο εργατικό δυναμικό, ενώ θετικά λειτουργεί και η σχετικά κοινή πολιτιστική παράδοση παρά την ύπαρξη —σε ορισμένες περιπτώσεις— ιστορικών διαφορών που όμως θα μπορούσαν να αμβλυνθούν σε μια προοπτική κοινής ανάπτυξης.

Η σημαντικότερη ίσως δυσκολία στην κατεύθυνση αυτή είναι η πραγματοποίηση των απαραίτητων οικονομικών αναδιαρθρώσεων και η δημιουργία προϋποθέσεων ώστε οι χώρες της περιοχής να αποφύγουν τον κίνδυνο της μετατροπής τους, στο πλαίσιο του διεθνούς καταμερισμού της εργασίας, σε χώρες χαμηλού εργατικού κόστους. Για τον σκοπό αυτό πρέπει να βρεθεί μια ισορροπία ανάμεσα σε επενδύσεις για απαραίτητες τεχνικές υποδομές που θα καλύψουν τις ελλείψεις και θα υποστηρίξουν τη χωρική ολοκλήρωση ενός φυσικά κατακερματισμένου γεωγραφικού χώρου, και σε επενδύσεις για “υποδομές” άυλου τύπου (εκπαίδευση, έρευνα κ.ά.) που θα άνοιγαν μια προοπτική προς τη σύγχρονη “οικονομία της γνώσης”, με μέριμνα ώστε να μην πληγεί το φυσικό περιβάλλον και κυρίως η κοινωνική συνοχή.

Κρίσιμος παράγοντας στη διαδικασία αυτή είναι η προσεκτική επιλογή στόχων και η υλοποίηση αναπτυξιακών στρατηγικών μέσα από συγκροτημένα αναπτυξιακά προγράμματα. Στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης λειτούργησαν για τρεις διαδοχικές προγραμματικές περιόδους (και ήδη σχεδιάζεται και πρόκειται να ξεκινήσει η τέταρτη — 2007-2013) αναπτυξιακά προγράμματα με στόχο την ενίσχυση των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών της, ενώ από αντίστοιχα προγράμματα αναμένεται ότι θα επωφεληθούν μελλοντικά και οι υπόλοιπες χώρες της περιοχής, όσες ήδη είναι σε διαδικασίες ένταξης. Η εμπειρία από την εφαρμογή τέτοιων προγραμμάτων —όπως παρουσιάζεται στη συνέχεια του άρθρου για την περιφέρεια της Κεντρικής Μακεδονίας— δείχνει πως δεν είναι πάντα εύκολο να προσανατολιστούν οι πόροι και γενικότερα η αναπτυξιακή προσπάθεια προς τις κατευθύνσεις εκείνες που θα ήταν περισσότερο αναγκαίες στο σύγχρονο αναπτυξιακό περιβάλλον και ειδικότερα στο πλαίσιο των νέων προγραμματικών κατευθύνσεων της περιφερειακής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

3 Η προετοιμασία των βαλκανικών χωρών για τη διεύρυνση και η πολιτική συνοχής¹³

Η Ευρωπαϊκή Ένωση αποτελεί ένα μοναδικό παγκοσμίως πείραμα οικονομικής και (εν μέρει) πολιτικής ένωσης με αρκετών χρόνων εμπειρία. Στη μέχρι τώρα πορεία της (από

ΠΙΝΑΚΑΣ 2 Κατηγορίες βαλκανικών χωρών στη διαδικασία της διεύθυνσης της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Χώρα	ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΑΓΓΛ.	ΙΔΙΩΤΙΚΟ	ΠΡΟΧΩΡΟΥΣΕΣ ΧΩΡΕΣ	ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΒΟΗΘΕΙΑ
Βουλγαρία	14.12.1995	Οι δύο προηγούμενες προχωρήσεις ολοκληρώθηκαν τον Δεκέμβριο του 2004 και η 3 ^η αβήθη προχωρημένη υπογραφή τον Απρίλιο του 2005, στις 04.04.07 - 15.04.07 και οι δύο αυτές χώρες.	Στις 25.9.06 η Ευρωπαϊκή Επιτροπή την εντάξει της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας στην ΕΕ την 1η Ιανουαρίου 2007. Είναι ολοκληρωμένη και τη λήξη δεσμής αυτών των διαδικασιών με ταυτόχρονα ολοκλήρωση οι διαδικασίες επικύρωσης σε 4 κράτη μέλη της ΕΕ (Βέλγιο, Γαλλία, Γερμανία, Ολλανδία).	<p>1. Εθνική χρηματοδοσία εθνικά πολιτικών θέσεων και διαχειριστικά έργα</p> <p>2. Προώθηση της δημόσιας διοίκησης και των θέσεων και περιόχων της διοίκησης με τη χρηματοδότηση της ΕΕ (το κοινό κεφάλαιο)</p> <p>3. Προώθηση της Οικονομικής και Κοινωνικής Συνεργίας Τριετηρίων</p> <ul style="list-style-type: none"> • Οικονομική διεύθυνση (μεταφορά τεχνολογίας και υποδομής) • Οικονομική και κοινωνική ολοκλήρωση (από το 2000) <p>ISPA (από το 2000): μεγάλα έργα υποδομής με έμφαση και περιβαλλοντικές SAPOX (από το 2000): ατομική ανάπτυξη και γεωργία</p>
Τουρκία	14.04.1997	Το 2 ^ο αβήθη ολοκληρώθηκε την αναθεωρημένη υποσημείωση της Τουρκίας τον Δεκέμβριο του 2005.	Η διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) βελτιώθηκε από Assoc. agreement (SAP) είναι το πολιτικό πλαίσιο της ΕΕ για τις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων στην περιοχή τους προς την τελική προσαρμογή. Στις χώρες που αλληλεπιδρούν στην ΔΔΣ, είναι δυνατόν διαφορετικό να γίνουν, όταν είναι εφικτό, κράτη μέλη της ΕΕ.	<p>Η Τουρκία λαμβάνει από τις προσαρμογές βοήθεια από παραμια, αλλά διαφορετικά μέσα, καθώς και παρομοιωμένα και διαδοχικά.</p> <p>Η Κρισιμότητα υπογραμμίζεται στο πλαίσιο των χρηματοδοτικών μέσων προσαρμογής βοήθειας PHARE, ISPA και SAPARD. Η Κρισιμότητα είναι επιβεβαιωμένη για το πρόγραμμα CAPDS το 2005 και 2006.</p> <p>CIHDS (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation) από το 1996 μέχρι το 2000 με στόχο την υποστήριξη της ανάπτυξης των χωρών των Δυτικών Βαλκανίων στην ΔΔΣ.</p>
Κροατία	22.03.2004	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	<p>1. Ανακατανομή δημοκρατική διακυβέρνηση, διαφώτιση και επιμελίωση των προτύπων</p> <p>2. Ολοκλήρωση δημοκρατική ανάπτυξη διατηρητέα βελτιωμένης και της ανάπτυξης με τα κράτη και τον τομέα προσαρμογής της ΕΕ για την ενίσχυση της δημοκρατίας και της νεολογίας, της κοινωνίας των πολιτών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των ΜΜΕ και της λειτουργίας της κυβέρνησης</p> <p>3. Διατήρηση οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη συμπεριλαμβανομένων των διαδρομών των μεταρρυθμίσεων</p> <p>4. Προώθηση στενότερης σχέσεων και της περαιτέρω ανάπτυξης μετὰ των κρατών και της ΕΕ καθώς και ανάπτυξη στα υποήθημα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης</p>
Βοσνία και Ερζεγοβίνη	21.07.2003	Μια διαδικασία προσαρμογής ολοκληρώθηκε τον Δεκέμβριο του 2004 και η 3 ^η αβήθη προχωρημένη υπογραφή τον Απρίλιο του 2005, στις 04.04.07 - 15.04.07 και οι δύο αυτές χώρες.	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	<p>1. Ανακατανομή δημοκρατική διακυβέρνηση, διαφώτιση και επιμελίωση των προτύπων</p> <p>2. Ολοκλήρωση δημοκρατική ανάπτυξη διατηρητέα βελτιωμένης και της ανάπτυξης με τα κράτη και τον τομέα προσαρμογής της ΕΕ για την ενίσχυση της δημοκρατίας και της νεολογίας, της κοινωνίας των πολιτών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των ΜΜΕ και της λειτουργίας της κυβέρνησης</p> <p>3. Διατήρηση οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη συμπεριλαμβανομένων των διαδρομών των μεταρρυθμίσεων</p> <p>4. Προώθηση στενότερης σχέσεων και της περαιτέρω ανάπτυξης μετὰ των κρατών και της ΕΕ καθώς και ανάπτυξη στα υποήθημα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης</p>
Μακεδονία	21.07.2003	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	<p>1. Ανακατανομή δημοκρατική διακυβέρνηση, διαφώτιση και επιμελίωση των προτύπων</p> <p>2. Ολοκλήρωση δημοκρατική ανάπτυξη διατηρητέα βελτιωμένης και της ανάπτυξης με τα κράτη και τον τομέα προσαρμογής της ΕΕ για την ενίσχυση της δημοκρατίας και της νεολογίας, της κοινωνίας των πολιτών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των ΜΜΕ και της λειτουργίας της κυβέρνησης</p> <p>3. Διατήρηση οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη συμπεριλαμβανομένων των διαδρομών των μεταρρυθμίσεων</p> <p>4. Προώθηση στενότερης σχέσεων και της περαιτέρω ανάπτυξης μετὰ των κρατών και της ΕΕ καθώς και ανάπτυξη στα υποήθημα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης</p>
Σερβία	21.07.2003	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	Η Κροατία και η Ρουμανία ολοκλήρωσαν τη διαδικασία Σύνδεσης (ΔΔΣ) παραμιας μεθόδους της ΔΔΣ.	<p>1. Ανακατανομή δημοκρατική διακυβέρνηση, διαφώτιση και επιμελίωση των προτύπων</p> <p>2. Ολοκλήρωση δημοκρατική ανάπτυξη διατηρητέα βελτιωμένης και της ανάπτυξης με τα κράτη και τον τομέα προσαρμογής της ΕΕ για την ενίσχυση της δημοκρατίας και της νεολογίας, της κοινωνίας των πολιτών, των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, των ΜΜΕ και της λειτουργίας της κυβέρνησης</p> <p>3. Διατήρηση οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη συμπεριλαμβανομένων των διαδρομών των μεταρρυθμίσεων</p> <p>4. Προώθηση στενότερης σχέσεων και της περαιτέρω ανάπτυξης μετὰ των κρατών και της ΕΕ καθώς και ανάπτυξη στα υποήθημα κράτη της Κεντρικής Ευρώπης</p>

(*) Συμπεριλαμβάνεται και το Κόσοβο (από το 1.44.07) 1999 ημερομηνία του Συμφώνου Ασφαλείας του ΟΗΕ.

Πηγή: Σύνθεση πληροφορίες από ΕΕ 2006

την ίδρυση της ΕΟΚ το 1957) οι διαδοχικές διευρύνσεις προκύπτουν ως αποτέλεσμα των επιδιώξεων της ΕΕ σε σχέση με τη γενικότερη πολιτική και οικονομική συγκυρία. Από την ίδια την Ευρωπαϊκή Επιτροπή η διεύρυνση γενικά χαρακτηρίζεται ως ένα από τα πιο ισχυρά εργαλεία πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης (ΕΕ, 2006). Οι γεωπολιτικές εξελίξεις μετά το 1990 έφεραν στο προσκήνιο "τις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και οδήγησαν στη διατύπωση εναλλακτικών σεναρίων για την οργάνωση της νέας Ευρώπης, σε μια προσπάθεια να ενσωματωθούν οι μεταβολές και οι τάσεις που διαμορφώνονται και παρατηρούνται σε παγκόσμιο πλέον επίπεδο" (Καυκαλάς 2000: 28). Σηματοδότησαν έτσι την έναρξη μιας μακρόχρονης διαδικασίας νέων διαδοχικών διευρύνσεων.

Η τελευταία διεύρυνση (2004) με δέκα χώρες (δύο της Μεσογείου και οκτώ της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης) μπορεί να θεωρηθεί ιστορική, αφού σημαίνει την (επαν-)ένωση του μεγαλύτερου τμήματος της Ευρώπης. Οι μελλοντικές προοπτικές διεύρυνσης αφορούν σχεδόν αποκλειστικά χώρες των Βαλκανίων, αλλά διαφοροποιούνται ανάλογα με το στάδιο στο οποίο βρίσκεται κάθε χώρα ως προς τη σχέση της με την Ευρωπαϊκή Ένωση, όπως αναλυτικά φαίνεται στον Πίνακα 2. Διακρίνονται τρεις ομάδες: (α) Προσχωρούσες χώρες, (β) Υποψήφιες χώρες (γ) Εν δυνάμει υποψήφιες χώρες.

Γενικά η διαδικασία προσχώρησης προβλέπεται από τις Συνθήκες της Ευρωπαϊκής Ένωσης και πραγματοποιείται με προϋπόθεση καταρχήν τη βούληση της ίδιας της ΕΕ και επιπλέον την εκπλήρωση από το ενδιαφερόμενο κράτος όλων των κριτηρίων προσχώρησης. Τα κριτήρια αυτά είναι πολιτικά, οικονομικά, η δυνατότητα ανάληψης των υποχρεώσεων της ιδιότητας μέλους και η υιοθέτηση του "κοινοτικού κεκτημένου". Μια σειρά από ενέργειες προετοιμάζουν την ένταξη κάθε υποψήφιας χώρας. Μεταξύ αυτών εντάσσεται η "προ της προσχώρησης βοήθεια" που σημαίνει ότι "η ΕΕ παρέχει οικονομική βοήθεια με συγκεκριμένους στόχους σε προσχωρούσες, υποψήφιες και εν δυνάμει υποψήφιες χώρες για να στηρίξει τις προσπάθειές τους να προάγουν πολιτικές, οικονομικές και θεσμικές μεταρρυθμίσεις" (ΕΕ, 2006).

Τα προγράμματα PHARE, ISPA, SAPARD και CARDS είναι τα κύρια μέσα της βοήθειας αυτής μέχρι σήμερα.¹⁴ Σύμφωνα με τα τρέχοντα δεδομένα τα τρία πρώτα αφορούν τη Βουλγαρία και τη Ρουμανία, το τελευταίο τα Δυτικά Βαλκάνια ενώ όλα αφορούν την Κροατία. Η νέα προγραμματική περίοδος 2007-2013 θα φέρει διαφοροποίηση και στον τρόπο και στο πλαίσιο χορήγησης της οικονομικής βοήθειας προς τις χώρες της ΝΑ Ευρώπης, δεδομένου ότι από την 1-1-2007 όλα τα παραπάνω προγράμματα θα αντικατασταθούν από το νέο μοναδικό

Μέσο Προενταξιακής Βοήθειας (Instrument for Pre-Accession Assistance -IPA).

Οι τομείς που ενισχύει η προ της προσχώρησης βοήθεια διαφοροποιούνται ανάλογα με τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά κάθε χώρας καθώς και τη φάση στην οποία βρίσκεται η διαδικασία προσχώρησής της στην ΕΕ. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονται και τα μέτρα για την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής. Βέβαια, το ενδιαφέρον και οι πόροι για την οικονομική και κοινωνική συνοχή αυξάνονται προοδευτικά, ανάλογα με το πόσο έχει προχωρήσει η διαδικασία της ένταξης.

Οι περιπτώσεις της Βουλγαρίας και της Ρουμανίας είναι οι πλέον χαρακτηριστικές δεδομένου ότι είναι οι μόνες χώρες μη μέλη στις οποίες έχει άμεση εφαρμογή ο στόχος της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής η οποία αποτελεί έναν από τους άξονες προτεραιότητας του προγράμματος PHARE.¹⁵ Ο προσανατολισμός του PHARE αναμορφώθηκε το 1999 ώστε να είναι σε θέση να χρηματοδοτήσει τον στόχο της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής.¹⁶ Έτσι για την προγραμματική περίοδο 2000-2006 ο προϋπολογισμός του κατανέμεται ως εξής: (α) οικοδόμηση θεσμών 30%, (β) επενδύσεις στην κανονιστική υποδομή που απαιτείται προκειμένου να διασφαλιστεί η συμμόρφωση με το κοινοτικό κεκτημένο (35%) και (γ) ενίσχυση για την οικονομική και κοινωνική συνοχή (35%) (ΕΚ 2004α: 170). Ειδικότερα για την τελευταία επισημαίνεται ότι "η οικονομική και κοινωνική συνοχή είναι ένας σύνθετος στόχος που μπορεί να εκπληρωθεί μόνο αν κάθε κράτος έχει μια συνεκτική και ολοκληρωμένη στρατηγική που λαμβάνει υπόψη της την ανάγκη για την ταυτόχρονη προώθηση της ανταγωνιστικότητας και της μείωσης των εσωτερικών ανισοτήτων" (ΕΕ 2006).

Εκτός από το πρόγραμμα PHARE που για την προγραμματική περίοδο 2000-2006 σαφώς προσανατολίζεται προς την προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής, και το πρόγραμμα CARDS που αφορά τις υποψήφιας αλλά και τις εν δυνάμει υποψήφιας χώρες (εκτός της Τουρκίας), μεταξύ των κύριων στόχων του περιλαμβάνει τη "βιώσιμη οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη, συμπεριλαμβανομένων διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων" (ibid.).

Η αναγκαιότητα για την έμφαση στον στόχο της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής στο άμεσο μέλλον, ανάλογα με το πόσο έχει προχωρήσει η διαδικασία της ένταξης, αναδεικνύεται επίσης από τον Κανονισμό του νέου Μέσου Προενταξιακής Βοήθειας (Instrument for Pre-Accession Assistance -IPA) για την περίοδο που καλύπτουν οι επόμενες Οικονομικές Προοπτικές της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2007-2013). Αυτό πρόκειται να αντικαταστήσει τα προ

της προσχώρησης χρηματοδοτικά μέσα της περιόδου 2000-2006. Το IPA καλύπτει τις χώρες με καθεστώς υποψήφιας χώρας (σήμερα η Κροατία, η πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας και η Τουρκία) και με καθεστώς εν δυνάμει υποψήφιας χώρας (Αλβανία, Βοσνία και Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Σερβία συμπεριλαμβανομένου και του Κοσόβου σύμφωνα με το Ψήφισμα 1244/1999 του Συμβουλίου Ασφαλείας του ΟΗΕ). Η οικονομική βοήθεια προγραμματίζεται να κατευθυνθεί σε πέντε "Συνιστώσες": (α) Βοήθεια για τη μετάβαση και την οικοδόμηση θεσμών (β) Διασυνοριακή συνεργασία (γ) Περιφερειακή ανάπτυξη (δ) Ανάπτυξη ανθρώπινων πόρων (ε) Αγροτική ανάπτυξη.

Σύμφωνα με τον σχετικό Κανονισμό μόνο δύο από αυτές και συγκεκριμένα οι (α) και (β) θα εφαρμοστούν για το σύνολο των χωρών, ενώ οι (γ), (δ), (ε) δηλαδή οι Συνιστώσες που έχουν αναπτυξιακή διάσταση, θα εφαρμοστούν μόνο στις υποψήφιες χώρες. Μέσα από τον Κανονισμό αυτόν οι Συνιστώσες (γ) για την Περιφερειακή ανάπτυξη και (δ) για την Ανάπτυξη ανθρώπινων πόρων συνδέονται άμεσα με την πολιτική συνοχής και τα αντίστοιχα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ: "Η Συνιστώσα της Περιφερειακής Ανάπτυξης [θα συμβάλλει] ... στην προετοιμασία πολιτικών και διαδικασιών εφαρμογής και διαχείρισης της Κοινοτικής πολιτικής συνοχής, ειδικότερα στην προετοιμασία τους για το ΕΤΠΑ και το Ταμείο Συνοχής, [ενώ] η Συνιστώσα της Ανάπτυξης των Ανθρώπινων Πόρων, ... στην προετοιμασία τους για το Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο" (Official Journal of the European Union 2006). Είναι φανερό πως από την προπαρασκευαστική αυτή φάση ο στόχος της προώθησης της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής που έχει ήδη τεθεί για τις προσχωρούσες χώρες, πρόκειται να τεθεί άμεσα και για τις υποψήφιες χώρες.

4 Πολιτική συνοχής και περιφερειακή ανταγωνιστικότητα: θεωρητικές βάσεις και οι στρατηγικές κατευθύνσεις για τις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες

Η προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής είναι ο κύριος άξονας της περιφερειακής διαρθρωτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης που καθιερώθηκε από τις αρχές της δεκαετίας του '90. Αφετηρία του ήταν η ανάγκη αντιμετώπισης των δυσμενών συνεπειών από την υλοποίηση της Ενιαίας Αγοράς που αναμενόταν να εμφανιστούν με ένταση των περιφερειακών ανισοτήτων, μέσω της προσπάθειας αντιμετώπισης των διαρθρωτικών προβλημάτων για συγκεκριμένες περιφέρειες αλλά και για συγκεκριμένους τομείς ή κλάδους οικονομικής δραστηριότητας μέσα στην Ένωση (αναλυτικότερα βλ. Ανδρικοπούλου 2000

και 2004).¹⁷ Τα κύρια “εργαλεία” της πολιτικής αυτής είναι οι παρεμβάσεις που χρηματοδοτούνται από τα Κοινοτικά Διαρθρωτικά Ταμεία ανάλογα με τους “Στόχους προτεραιότητας” της Κοινοτικής διαρθρωτικής δράσης,¹⁸ κυρίως στο πλαίσιο μεσοχρόνιων προγραμμάτων (Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης) και από το Ταμείο Συνοχής (για τις 4 χώρες συνοχής, δηλαδή Ελλάδα, Ιρλανδία, Ισπανία και Πορτογαλία).

Καθώς η τρίτη προγραμματική περίοδος¹⁹ (2000-2006) ολοκληρώνεται, η τέταρτη περίοδος (2007-2013) ξεκινά με αναθεωρημένους στόχους και προτεραιότητες. Στην προοπτική αυτή δύο ζητήματα είναι κεντρικής σημασίας. Αφενός η τελευταία διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης με 10 νέες χώρες-μέλη που είναι ήδη γεγονός (από τον Μάιο του 2004) και αφετέρου ο αναπροσανατολισμός όλων των πολιτικών της Ευρωπαϊκής Ένωσης με άξονα τη στρατηγική της Λισαβόνας.

Το ζήτημα της διεύρυνσης σχετίζεται κυρίως με τον προβληματισμό και τις προσπάθειες αναπροσαρμογής των θεσμών της Ένωσης αλλά και με εντάσεις γύρω από το ύψος του προϋπολογισμού και κατά συνέπεια της χρηματοδότησης των πολιτικών της Ένωσης. Το δεύτερο ζήτημα, η λεγόμενη στρατηγική της Λισαβόνας είναι ίσως σημαντικότερο για την περιφερειακή πολιτική, τη χρηματοδότηση και τις προοπτικές σύγκλισης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και περιφερειών της Ένωσης. Η στρατηγική αυτή αφορά στην εντατικοποίηση της προσπάθειας για βελτίωση της συνολικής ανταγωνιστικότητας της Ένωσης, ώστε στο πλαίσιο της σύγχρονης “οικονομίας της γνώσης” να γίνει “η πιο δυναμική και ανταγωνιστική” οικονομία σε παγκόσμιο επίπεδο έως το 2010 (European Council 2000: 2). Έτσι η πολιτική συνοχής —όπως και το σύνολο των πολιτικών της Ένωσης— συνδέεται πλέον άμεσα με τη στρατηγική της Λισαβόνας, προσπαθώντας και αυτή να “υπηρετήσει” τον στόχο της ανταγωνιστικότητας (βλέπε, για παράδειγμα, τον καινούργιο κανονισμό του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης-ΕΤΠΑ, Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2006).

Σε τι όμως ακριβώς αναφέρεται η στρατηγική της Λισαβόνας και με ποιόν τρόπο επηρεάζει τις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες και περιφέρειες της Ένωσης; Για την απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι απαραίτητη μια σύντομη αναφορά σε ορισμένες σύγχρονες θεωρητικές συμβολές κυρίως από την περιοχή της οικονομικής γεωγραφίας και στην επίδρασή τους στη χάραξη πολιτικών στην Ευρωπαϊκή Ένωση.

Μέχρι πρόσφατα η χωρική διάσταση της ανάπτυξης και γενικότερα ο χώρος ήταν παραμελημένος στο πλαίσιο των θεωριών και των πολιτικών οικονομικής ανάπτυξης. Από τη δεκαετία του '90 όμως εμφανίζεται ένα νέο ενδιαφέρον κυρίως λόγω της εμφάνισης νέων απόψεων που επιχειρηματολογούν πειστικά για τον ρόλο και τη σημασία του χώρου (περιφέρειες, μητροπολιτικές περιοχές) για την ανάπτυξη.²⁰ Σύμφωνα με αυτές στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης της οικονομίας, του αυξανόμενου ανταγωνισμού και της "οικονομίας της γνώσης"²¹, ο χώρος είναι κεντρικής σημασίας για την ανάπτυξη και χαρακτηρίζει τις οικονομικές εξελίξεις —τουλάχιστον στις πλέον αναπτυγμένες χώρες— μετά το 1980. Διάφορα υποεθνικά χωρικά σύνολα (περιφέρειες, μητροπολιτικές περιοχές) αναδεικνύονται ως σημαντικοί παράγοντες για την απασχόληση και την ανταγωνιστικότητα καθώς αποτελούν το σημείο συγκέντρωσης και παραγωγής της τεχνολογίας και καινοτομίας αλλά και των άυλων σχέσεων και "συμβάσεων" που σχετίζονται με αυτές στις σύγχρονες οικονομίες της γνώσης (Storper 1997: 221-259). Σύμφωνα με τις απόψεις της λεγόμενης "νέας περιφερειακότητας" ("new regionalism") οι παράγοντες που σχετίζονται με τα φαινόμενα αυτά δεν είναι τόσο στενά οικονομικοί, όσο κυρίως, "ήπιοι", κοινωνιολογικής προέλευσης (κοινωνικό κεφάλαιο) που τονίζουν τη σημασία των θεσμών και των πολιτιστικών παραγόντων για την ανάπτυξη και υποστήριξη της τεχνολογίας και της καινοτομίας οι οποίες με τη σειρά τους θεωρούνται κεντρικής σημασίας για την ανταγωνιστικότητα των περιφερειών και των χωρών. Σε ορισμένες εκδοχές της η κατεύθυνση αυτή συζητά στρατηγικές ενίσχυσης της χωρικής ανταγωνιστικότητας μέσω της ενίσχυσης των συστημάτων καινοτομίας και της διαδικασίας ανάπτυξης τεχνολογίας, της ενίσχυσης των τοπικών θεσμών, της βελτίωσης της ποιότητας του ανθρώπινου κεφαλαίου και της υποστήριξης των χωρικών οικονομικών συγκεντρώσεων (clusters) ιδίως σε κλάδους έντασης γνώσης (Cooke 2002, Morgan and Nauwelaers 1999). Η αντίληψη δηλαδή που μπορεί να αναγνωριστεί πίσω από αυτή την προσέγγιση είναι ότι ο χώρος και η οικονομία στη διαπλοκή τους παράγουν συνθήκες που προσδιορίζουν την ανταγωνιστικότητα των διαφόρων περιοχών (Φουτάκης 2002).

Παρά τον αντίλογο που έχει εκφραστεί και τα θεωρητικά ζητήματα που σχετίζονται με την κατανόηση και τη σημασία της λεγόμενης "χωρικής ανταγωνιστικότητας",²² οι απόψεις αυτές φαίνεται να έχουν σημαντική διεισδυτικότητα σε επίπεδο διεθνών οργανισμών και γενικότερα των θεσμών που χαράσσουν πολιτικές καθώς υποστηρίζονται από άλλες που προέρχονται από θεωρητικούς με ιδιαίτερη επιρροή στους χώρους αυτούς (π.χ. Porter 2003). Παράλληλα δεν είναι χωρίς σημασία το γεγονός ότι φαίνεται να είναι συμβατές σε μεγάλο

βαθμό με το κυρίαρχο διεθνώς πλέον μοντέλο των νεοφιλελεύθερων πολιτικών.

Έτσι από την Ευρωπαϊκή Ένωση²³ (αλλά και από άλλους διεθνείς οργανισμούς όπως η Διεθνής Τράπεζα και το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο) προτείνονται πολιτικές με στόχο τη βελτίωση των επιδόσεων των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και περιφερειών στην αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών ή ακόμα και στην παραγωγή καινοτομίας. Στην ΕΕ αυτές έχουν τη μορφή πιλοτικών στρατηγικών καινοτομίας (RIS, RTP, RITTS κ.ά.)²⁴ ενώ πλευρές τους ενσωματώνονται (με τη μορφή μέτρων ή υποπρογραμμάτων) στα Κοινοτικά Πλαίσια Στήριξης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και περιφερειών (περιοχές Στόχου 1).²⁵

Η κατεύθυνση αυτή συνδέεται με την επικρατούσα στην Ευρωπαϊκή Ένωση αντίληψη για τους παράγοντες που προσδιορίζουν την περιφερειακή ανταγωνιστικότητα. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τις εκτιμήσεις πρόσφατων εκθέσεων της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, ο ρόλος των υποδομών τείνει να περιορίζεται,²⁶ ενώ τονίζεται ο ρόλος της εκπαίδευσης και κατάρτισης, σε σημείο ώστε η σημασία τους να εξισώνεται. Παράλληλα υπογραμμίζονται οργανωτικοί, θεσμικοί και τεχνολογικοί παράγοντες, όπως το επιχειρηματικό περιβάλλον, η ανάπτυξη της τεχνολογίας και η εφαρμογή καινοτομιών, τα δίκτυα συνεργασίας των μικρού και μεσαίου μεγέθους επιχειρήσεων, η θεσμική οργάνωση, οι οποίοι εντάσσονται: στην επικρατούσα αντίληψη για τους παράγοντες που προσδιορίζουν τη χωρική ανταγωνιστικότητα (EC 1999β). Πρόκειται για μια προσαρμογή στον γενικότερο προσανατολισμό της θεωρίας ("περιφέρειες της μάθησης"/"καινοτόμες περιφέρειες") αλλά επίσης και για μια επίκληση παραγόντων ανταγωνιστικότητας που δεν συνεπάγονται σοβαρή οικονομική επιβάρυνση για τα Διαρθρωτικά Ταμεία.

Η Τρίτη Έκθεση Συνοχής της Ευρωπαϊκής Επιτροπής συνοψίζει τους παράγοντες που συμβάλλουν στη βελτίωση της περιφερειακής ανταγωνιστικότητας σε δύο συμπληρωματικές σειρές συνθηκών: Η πρώτη "αφορά στην ύπαρξη τόσο μιας κατάλληλης βασικής υποδομής ... όσο και ενός εργατικού δυναμικού με το κατάλληλο επίπεδο δεξιοτήτων και κατάρτισης". Η δεύτερη, που άμεσα σχετίζεται με τους παράγοντες που είναι σημαντικοί σε μια βασισμένη στη γνώση οικονομία και είναι κυρίως άυλοι περιλαμβάνοντας, μεταξύ άλλων, "την ικανότητα της περιφερειακής οικονομίας να παράγει, να διαχέει και να χρησιμοποιεί τη γνώση" αφορά την προτεραιότητα στην καινοτομία, την πρόσβαση και χρήση των Τεχνολογιών Πληροφορικής και Επικοινωνιών, τον βιώσιμο χαρακτήρα της ανάπτυξης (EC 2004a: 36-37). Για την επόμενη προγραμματική περίοδο 2000-2007 οι Στρατηγικές Κατευθυντήριες

Γραμμές της Κοινότητας για τη Συνοχή οι οποίες συνδέουν την πολιτική συνοχής με την ανανεωμένη στρατηγική της Λισαβόνας συνοψίζονται σε τρεις προτεραιότητες (Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης 2006: Παράρτημα 1):

(α) βελτίωση της ελκυστικότητας των κρατών μελών, των περιφερειών και των πόλεων μέσω της βελτίωσης της προσβασιμότητας, της εξασφάλισης επαρκών υπηρεσιών υψηλής ποιότητας και της διατήρησης του περιβάλλοντος

(β) ενθάρρυνση της καινοτομίας, της επιχειρηματικότητας και της ανάπτυξης της οικονομίας της γνώσης μέσω των δυνατοτήτων έρευνας και καινοτομίας, συμπεριλαμβανομένων των νέων τεχνολογιών πληροφοριών και επικοινωνιών και

(γ) δημιουργία περισσότερων και καλύτερων θέσεων εργασίας με την προσέλκυση περισσότερων ανθρώπων στην αγορά εργασίας ή την επιχειρηματική δραστηριότητα, τη βελτίωση της προσαρμοστικότητας των εργαζομένων και των επιχειρήσεων και την αύξηση των επενδύσεων σε ανθρώπινο κεφάλαιο.“

Το βασικό ερώτημα είναι αν οι πολιτικές αυτές είναι κατάλληλες για περιφέρειες και χώρες που στο παγκόσμιο πλαίσιο θεωρούνται μεσαίου αναπτυξιακού επιπέδου, όπως η Ελλάδα και ειδικότερα η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας — με την οποία παραδειγματικά ασχολείται το άρθρο στη συνέχεια — και πολύ περισσότερο για χώρες και περιφέρειες που θεωρείται ότι καταλαμβάνουν χαμηλές σχετικά θέσεις στην καθιερωμένη διεθνή αναπτυξιακή κλίμακα (Πίνακας 1, στήλη 13) όπως είναι η πλειοψηφία των υπόλοιπων χωρών και περιφερειών των Βαλκανίων. Το ερώτημα αυτό είναι κρίσιμο αν λάβουμε υπόψη το γεγονός ότι η συζήτηση για την οικονομία της γνώσης αναπτύχθηκε κυρίως σε αναφορά με “τα προβλήματα ανάπτυξης των υψηλού εισοδήματος χωρών του Βορρά” (Lundvall et al. 2002: 225) και ότι μόνο σχετικά πρόσφατα προσανατολίζεται στη διερεύνηση των δυνατοτήτων των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών και χωρών να συμμετέχουν στην αναδύομενη παγκόσμια “οικονομία της γνώσης” (ibid, Storper et al. 1998, Scott 2002). Όμως πρέπει να επισημανθεί ότι οι πολιτικές αυτές βρίσκονται ακόμα στο στάδιο της διαμόρφωσης (Storper 1998: 37) και ότι εκ των πραγμάτων η διαδικασία της σύγκλισης θα αφορά τελικά ένα μικρό μόνο τμήμα των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών (Bellak and Cantwell 1998: 72). Επιπλέον πρέπει να συνυπολογίσουμε το γεγονός ότι στο πλαίσιο της θεωρίας δεν είναι ιδιαίτερα σαφές με ποιον τρόπο θα υπάρξει σύγκλιση των επιπέδων ανάπτυξης δεδομένου ότι, από τη ίδια τη συγκρότηση των μοντέλων χωρικής καινοτομίας (όπως της “νέας περιφερειακότητας”), φαίνεται να προκύπτει ότι η ανάπτυξη τελικά τείνει να αναπαράγεται στις αναπτυγμένες

περιφέρειες και χώρες (Φουτάκης 2004: 57-59).²⁷

5 Το παράδειγμα της Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας: αναγκαιότητα αξιοποίησης δυνατοτήτων και ευκαιριών στο πλαίσιο της οικονομίας της γνώσης

Η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας είναι η σημαντικότερη από οικονομική σκοπιά περιφέρεια της Ελλάδας μετά την περιφέρεια Αττικής καθώς σε αυτήν βρίσκεται το ένα πέμπτο περίπου του πληθυσμού της χώρας και παράγει αντίστοιχο ποσοστό περίπου του ΑΕΠ (Πίνακας 3). Το μέγεθός της, τόσο από πλευράς πληθυσμού όσο, κυρίως, από οικονομική πλευρά, στο Βαλκανικό πλαίσιο είναι ίσως ακόμα σημαντικότερο, δεδομένου ότι αντιστοιχεί

ΠΙΝΑΚΑΣ 3 Κεντρική Μακεδονία και Ελλάδα: Συγκριτικά δεδομένα

	Ελλάδα	Κεντρική Μακεδονία	% της χώρας
Έκταση (km ²)	13,195,743	1,914,616	14.5
Πληθυσμός 2001	10,939,771	1,862,833	17
Μεταβολή πληθυσμού 1991-2001 (%)	5,9	9,6	
Ενεργός πληθυσμός	4,615,470 (42.2%)	788,673 (42.3%)	17.1
Απασχόληση 2002 (χιλιάδες)	3,924.8	659	16.8
Διάρθρωση απασχόλησης 2002 (%):			
Πρωτογενής τομέας	16.2	16.9	17.6
Δευτερογενής τομέας	23.8	26.5	18.7
Τριτογενής τομέας	60.0	56.6	15.8
Ανεργία 2004 (%)	10.5	12.2	
ΑΕΠ 2002 (εκατ. EURO)	141.668,7	24.861,7	17.6
Ακαθάριστη Προστιθέμενη Αξία (% 2002)			
Γρωτογενής τομέας	7.1	7.4	13.4
Δευτερογενής τομέας	22.3	21.9	17.2
Τριτογενής τομέας	70.6	70.7	17.6

Πηγές: ΞΥ ΥΕ: 2006, EUROSTAT 2006

περίπου στα μεγέθη χωρών όπως η Σλοβενία και η Κροατία ενώ το ΑΕΠ που παράγει είναι πέντε φορές μεγαλύτερο από το αντίστοιχο της Αλβανίας, έξι φορές από αυτό της ΠΓΔΜ και το μισό περίπου της Ρουμανίας (Πίνακες 1 και 3).

Η περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας διατηρεί έναν προεξέχοντα ρόλο στο ελληνικό περιφερειακό σύστημα, ως πόλος διεθνούς σημασίας στην ευρύτερη βαλκανική περιοχή, πύλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης στα νοτιοανατολικά σύνορά της και κομβικό σημείο για τους κύριους άξονες των δικτύων μεταφορών, ενέργειας και τηλεπικοινωνιών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο.

Το παραγωγικό σύστημα της περιφέρειας μπορεί να χαρακτηριστεί δυναμικό με επιδόσεις πάνω από τον μέσο όρο της χώρας και τάση ταχύτερης σύγκλισης με τον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης από το σύνολο χώρας. Αυτό αντανακλάται στη σχετική βελτίωση της θέσης της που όμως συνοδεύτηκε από έντονη γεωγραφική αναδιάρθρωση στο εσωτερικό της περιφέρειας με τάσεις αύξησης της πώλησης ανάμεσα στην ευρύτερη μητροπολιτική περιοχή της Θεσσαλονίκης και τους άλλους νομούς της περιφέρειας. Πρόκειται για το αποτέλεσμα κυρίως της παραγωγικής αναδιάρθρωσης, που χαρακτηρίζεται από μείωση του πρωτογενή τομέα, σημαντική αύξηση του τριτογενή και σχετική μείωση του δευτερογενή.

Θα πρέπει επίσης να σημειωθεί η συνύπαρξη παραδοσιακών παραγωγικών δομών και κλάδων στον δευτερογενή τομέα με πολύ μικρές επιχειρηματικές μονάδες καθώς και το υψηλό, σχετικά με τον μέσο όρο της ΕΕ, ποσοστό εργατικού δυναμικού στον πρωτογενή τομέα που σε συνδυασμό με την εξελισσόμενη αναδιάρθρωση έχει οδηγήσει την ανεργία κατά την τελευταία δεκαετία σε υψηλά ποσοστά (άνω του 10%). Ταυτόχρονα όμως η περιφέρεια είναι σε θέση να προσφέρει εργασία, ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90, σε έναν αυξανόμενο αριθμό οικονομικών μεταναστών που προέρχονται στην πλειοψηφία τους από τις γειτονικές βαλκανικές χώρες.

Σχετικά με τα θέματα τεχνολογικής ανάπτυξης και καινοτομίας που αποτελούν κρίσιμο παράγοντα για μια σύγχρονη αναπτυξιακή προοπτική, η περιφέρεια έχει αρκετά καλές προϋποθέσεις, δεδομένου ότι διαθέτει έναν σχετικά μορφωμένο πληθυσμό περίπου στα επίπεδα του εθνικού μέσου όρου και αρκετά πάνω από αυτόν στην κρίσιμη κατηγορία των αποφοίτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης.²⁸ Παράλληλα η παρουσία ισχυρών νησιδων έρευνας και εκπαίδευσης καθώς και ειδικευμένων υπηρεσιών προς τις επιχειρήσεις, προσδίδουν μια θετική δυναμική στο σύστημα, αν και η συνεργασία μεταξύ των τεσσάρων ιδρυμάτων τριτοβάθμιας εκπαίδευσης και έρευνας της περιφέρειας και των επιχειρήσεων παραμένει μάλλον ασθενής (Κομνηνός 1998).

Η Κεντρική Μακεδονία γενικότερα βρίσκεται σε μια διαδικασία παραγωγικής αναδιάρθρωσης με επιπτώσεις στην απασχόληση αλλά και στη γεωγραφική διάρθρωση της ανάπτυξης. Η κύρια πηγή των πιέσεων στο παραγωγικό σύστημά της πρέπει να αποδοθεί στις ευρύτερες αναδιρθρώσεις που συντελούνται σε παγκόσμιο επίπεδο και εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι ανακατατάξεις στα Βαλκάνια κατά την τελευταία δεκαπενταετία συμβάλλουν και αυτές, αυξάνοντας τις πιέσεις σε ορισμένα τμήματα της περιφερειακής αγοράς εργασίας (λόγω χαμηλού εργατικού κόστους) προσφέροντας όμως και ευκαιρίες για συνεργασία και εξωστρέφεια σε διάφορους παραγωγικούς κλάδους της περιφέρειας.

Από την πλευρά της οργανωμένης δημόσιας παρέμβασης έχει ενδιαφέρον να εξετάσουμε με ποιον τρόπο "προσλαμβάνονται" οι εξελίξεις αυτές με στόχο τον προσανατολισμό της ανάπτυξης στην περιφέρεια. Για τον σκοπό αυτό στη συνέχεια εξετάζεται ο περιφερειακός αναπτυξιακός προγραμματισμός στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά το 1989. Οι στρατηγικοί στόχοι και οι αναπτυξιακές προτεραιότητες για την περιφέρεια εντοπίζονται στα επίσημα κείμενα των Περιφερειακών Επιχειρησιακών Προγραμμάτων (ΠΕΠ) των τριών προγραμματικών περιόδων 1989-1993, 1994-1999 και 2000-2006. Το περιεχόμενο των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων προσεγγίζεται σε αδρές γραμμές με τη διάκρισή τους σε τρεις "ευρείες κατηγορίες δαπανών"²⁹: Υποδομές, Ανθρώπινοι Πόροι, Παραγωγικό Περιβάλλον (ΘωΪδου 2005: 73-79).

Συνδυάζοντας τις επιλογές για την Κεντρική Μακεδονία, όπως εκφράζονται από τους στρατηγικούς στόχους και από τους άξονες προτεραιότητας των ΠΕΠ, διαπιστώνεται ότι κατά την περίοδο 1989-1993 επιδιώκεται κυρίως η κάλυψη αναγκών, η αντιμετώπιση προβλημάτων και η ενίσχυση τομέων δραστηριοτήτων. Οι άξονες προτεραιότητας (υποπρογράμματα) του ΠΕΠ (ΠΚΜ, 1990) είναι τομεακοί, δηλαδή αποτελούν ομαδοποιήσεις έργων με βάση τα Διαρθρωτικά Ταμεία της ΕΕ από τα οποία χρηματοδοτούνται, χωρίς να κινούνται γύρω από ένα αναπτυξιακό πρότυπο και ένα στρατηγικό σχέδιο για την περιφέρεια. Την επόμενη περίοδο 1994-1994 υιοθετείται ένα αναπτυξιακό όραμα για την περιφέρεια που επικεντρώνεται στον μητροπολιτικό ρόλο της Θεσσαλονίκης στην ευρύτερη περιοχή των Βαλκανίων και στην ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της. Κατά την τρίτη προγραμματική περίοδο 2000-2006 το αναπτυξιακό όραμα αναπροσαρμόζεται με βάση τα νέα δεδομένα. Η διατύπωσή του ξεπερνά τον βαλκανικό προσανατολισμό του μητροπολιτικού κέντρου που δέσποζε την προηγούμενη περίοδο και ακολουθεί τον ευρύτερο προσανατολισμό της

ΠΙΝΑΚΑΣ 4 Γεριοερευιακά Επιχειρησιακά Προγράμματα Κεντρικής Μακεδονίας: Στρατηγικοί Στόχοι

1994-1999	2000-2006
Ενδυνάμωση του νέου ρόλου της περιφέρειας και της Θεσσαλονίκης ως μητροπολιτικού κέντρου των Βαλκανίων	Αξιοποίηση της καίριας θέσης της Θεσσαλονίκης -στη Βαλκανική, την ευρωπαϊκή ένωση, την παρευξείνια ζώνη και το θαλάσσιο ορίζοντα- και της συγκριτικής που διαμορφώνουν οι νέες τεχνολογικές, πολιτικές, οικονομικές και κοινωνικές συνθήκες στην περιοχή
Μείωση ενδοπεριφερειακών ανισοτήτων	Ενίσχυση υφιστάμενων υποδομών και δημιουργία εκείνων των κοινωνικών συνθηκών που υπόσχονται ισόρροπη ανάπτυξη στο πλαίσιο μιας κοινωνίας ίσων ευκαιριών και αναβαθμισμένου περιβάλλοντος χώρου με μακρόχρονες προοπτικές βελτίωσης και εξέλιξης
Ενίσχυση του παραγωγικού δυναμικού της περιοχής	Εφαρμογή διορθωτικών κινήσεων για το περιβάλλον

Πηγή: ΕΕΚ 1994, ΠΚΜ 2005

χώρας προς την οικονομία της γνώσης, όπως έχει τεθεί στο Κοινωνικό Πλαίσιο Στήριξης της ίδιας περιόδου. Είναι αξιοσημείωτο ότι κατά την προγραμματική περίοδο 2000-2006 ο μητροπολιτικός ρόλος της Θεσσαλονίκης συνδέεται με την καινοτομία και την ανταγωνιστικότητα συγκροτώντας έναν από τους βασικούς άξονες προτεραιότητας του ΠΕΠ: “Ανάδειξη του μητροπολιτικού ρόλου της Θεσσαλονίκης και ενθάρρυνση της καινοτομίας και της ανταγωνιστικότητας” (Πίνακας 4).

Πέρα από τους στόχους και τους άξονες προτεραιότητας, το περιεχόμενο των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων για την Κεντρική Μακεδονία σε σχέση με το σύνολο χώρας και το σύνολο των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών της ΕΕ των 15 χωρών – μελών (περιφέρειες Στόχου 1) μπορεί σε γενικές γραμμές να αποδοθεί με τη διάκρισή τους στις κατηγορίες Υποδομές, Ανθρώπινοι Πόροι, Παραγωγικό Περιβάλλον.

Όπως φαίνεται στον Πίνακα 5 οι Υποδομές, παρόλο που παρουσιάζουν έναν σχετικό περιορισμό μεταξύ των περιόδων, συγκεντρώνουν περισσότερες από τις μισές χρηματοδοτήσεις και έτσι βρίσκονται σταθερά στην πρώτη θέση, με διαφορά μεγαλύτερη των δέκα ποσοστιαίων μονάδων από τον μέσο όρο των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών της Ευρώπης των 15 (περιφέρειες του Στόχου 1). Είναι αξιοσημείωτο ότι το Παραγωγικό Περιβάλλον έχει αυξανόμενη συμμετοχή στις σχεδιαζόμενες παρεμβάσεις και κατά την τρίτη περίοδο σχεδόν διπλασιάζεται πλησιάζοντας το επίπεδο των αντίστοιχων ευρωπαϊκών περιφερειών. Ωστόσο οι Ανθρώπινοι Πόροι σταδιακά περιορίζουν τη συμμετοχή τους στις

σχεδιαζόμενες παρεμβάσεις (σχεδόν στο μισό μεταξύ της πρώτης και της τρίτης περιόδου), κάτι που συμβαίνει στο σύνολο των αντίστοιχων ευρωπαϊκών περιφερειών αλλά σε πολύ μικρότερο βαθμό.

Συμπερασματικά μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι οι στόχοι και οι άξονες προτεραιότητας του περιφερειακού αναπτυξιακού προγραμματισμού για την Κεντρική Μακεδονία επιδιώκεται να προσαρμοστούν στις κατευθύνσεις τόσο της περιφερειακής θεωρίας όσο και της ΓΙΝΑΚΑΣ 5 Ενδεικτική δ.άρθρωση των παρεμβάσεων των Διαρθρωτικών Ταμείων κατά κατηγορία (%)^(α)

Κατηγορίες Παρέμβασης ^(β)	Ελλάδα			Ευρωπαϊκή Ένωση (περικείμερες Στόχου 1)			Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΕΠ)		
	A	B	Γ	A	B	Γ	A	B	Γ
Υποδομές	40,9	45,9	56,5	35,2	29,5	41,3	55,7	51,4	52,9
Ανθρώπινοι Πόροι	25,6	24,6	19,0	29,6	29,8	23,1	26,0	16,2	13,9
Παραγωγικό Περιβάλλον	34,7	27,8	21,9	33,5	37,1	33,8	17,4	27,5	32,3

A: 1989-1993, B: 1994-1999, Γ: 2000-2006

(α) Η χρηματοδοτική βαρύτητα των κατηγοριών παρέμβασης αναφέρεται σε πραγματικά μεγέθη και πιθανότατα διαφοροποιείται με βάση τα στοιχεία της υλοποίησης.

(β) Το σύνολο των παρεμβάσεων συμπληρώνεται με την κατηγορία ("λοιπά") στην οποία περιλαμβάνονται κυρίως, οι υποστηρικτικές δράσεις μέσω του Υποπρογράμματος της Τεχνικής Βοήθειας. Ειδικά για το ΠΕΠ 1994-1999 αυτή περιλαμβάνει και το Υποπρόγραμμα "Συμπλήρωση λειτουργικών χαρακτηριστικών έργων ΠΕΠ 1989-1993".

Πηγή: ΕΕ 1997, ΕΣ 2004α, ΠΚΜ 1990, ΕΕΚ 1994, ΠΚΜ 2001 (και επεξεργασία).

πολιτικής συνοχής της ΕΕ, όπως π.χ. φαίνεται με την ενσωμάτωση της καινοτομίας σε έναν από τους βασικούς άξονες προτεραιότητας της τρίτης προγραμματικής περιόδου. Σε ό,τι αφορά το περιεχόμενο των σχεδιαζόμενων παρεμβάσεων, η παραπάνω διαπίστωση επιβεβαιώνεται και από την αυξανόμενη ενίσχυση του Παραγωγικού Περιβάλλοντος. Ωστόσο, στην πορεία αυτή δεν αμφισβητείται ο κυρίαρχος ρόλος των Υποδομών ενώ μειώνεται χαρακτηριστικά η βαρύτητα στις παρεμβάσεις που αφορούν τους Ανθρώπινους Πόρους.

Οι διαπιστώσεις αυτές θα πρέπει να ληφθούν υπόψη κατά τη νέα προγραμματική περίοδο, καθώς είναι φανερό ότι απαιτείται αναπροσανατολισμός των προτεραιοτήτων και των διατιθέμενων αναπτυξιακών πόρων, με βάση και τις στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές της Κοινότητας για τη Συνοχή. Μάλιστα, η διαφαινόμενη ανάγκη για αναπροσανατολισμό των προτεραιοτήτων και των διατιθέμενων αναπτυξιακών πόρων είναι ενδεχόμενο να

δημιουργήσει εντάσεις τόσο κατά την προγραμματική διαδικασία όσο και κατά τη φάση υλοποίησης. Θα πρέπει να σημειωθεί πως για την Κεντρική Μακεδονία οι προκλήσεις αυτές γίνονται ισχυρότερες, δεδομένου ότι, με βάση την βελτίωση του επιπέδου ανάπτυξης που έχει ήδη επιτευχθεί, αυτή εντάσσεται πλέον σε ένα μεταβατικό καθεστώς "εξόδου" (phasing out) από τον Στόχο "Σύγκλιση" της πολιτικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης³⁰.

6 Περιφερειακή ανταγωνιστικότητα και πολιτική συνοχής: Διλήμματα και προοπτικές για τις βαλκανικές χώρες και περιφέρειες

Στο ξεκίνημα του 21^{ου} αιώνα είναι ίσως η πρώτη φορά που η περιοχή των Βαλκανίων αντιμετωπίζει ως σύνολο την προοπτική μιας κοινής αναπτυξιακής πορείας χωρίς τις διαιρέσεις που κυριάρχησαν στο παρελθόν. Οι νέες γεωπολιτικές συνθήκες που δημιουργήθηκαν την τελευταία δεκαετία δίνουν υπό προϋποθέσεις την ευκαιρία στο σύνολο των χωρών της περιοχής για μια κοινή αναπτυξιακή προοπτική στο πλαίσιο της διευρυνόμενης προς τα νοτιοανατολικά Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Παρά το γεγονός ότι κατά τη δεκαετία του '90 η κρίση στη Γιουγκοσλαβία σφράγισε σε μεγάλο βαθμό την εικόνα των Βαλκανίων, οι υπόλοιπες "χώρες της περιοχής ακολούθησαν πιο ειρηνικούς δρόμους". Έτσι σήμερα πλέον "τα προβλήματα και οι προοπτικές της νοτιοανατολικής Ευρώπης δεν είναι τα ίδια με του παρελθόντος αλλά διλήμματα οικεία, με τον έναν ή τον άλλο τρόπο, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες..." (Mazower 2000: 251-252). Είναι κυρίως τα προβλήματα ανάπτυξης στο σύγχρονο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης του καπιταλισμού και των αντιφάσεων που δημιουργούνται από την προσπάθεια συνδυασμού της κοινωνικής συνοχής και της περιβαλλοντικής προστασίας με τις ανάγκες ενός διαρκώς εντεινόμενου ανταγωνισμού.

Τα προβλήματα αυτά, ειδικότερα στο πλαίσιο των βαλκανικών χωρών που χαρακτηρίζονται από χαμηλά επίπεδα ευημερίας—σχετικά με το μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης—θέτουν σοβαρά διλήμματα για τους στόχους των αναπτυξιακών πολιτικών, καθώς η ανάγκη προσαρμογής τους στην ιδιαίτερα ανταγωνιστική οικονομία της γνώσης απαιτεί μακροχρόνιες δεσμεύσεις πόρων με αβέβαιη προοπτική, πόρων που είναι ίσως αναγκαίοι για την κάλυψη άλλων πιεστικών αναγκών τους. Παράλληλα οι απαραίτητες προσαρμογές των θεσμικών τους πλαισίων και των μεθόδων προγραμματισμού απαιτούν σημαντικό χρόνο.

Η προ της προαχώρησης βοήθεια έχει τεράστια σημασία για τις χώρες των Βαλκανίων, που βέβαια δεν θα πρέπει να αποτιμηθεί — και πολύ περισσότερο να αντιμετωπιστεί — ως απλή μεταβίβαση πόρων αλλά ως μέσο υποστήριξης των απαραίτητων προσαρμογών και διαρθρωτικών αλλαγών που, μεταξύ άλλων, θα βοηθήσει στην προετοιμασία τους για αξιοποίηση των (αναμορφωμένων) Κοινοτικών Ταμείων (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ και Ταμείο Συνοχής). Αν και στην παρούσα φάση ο άμεσος, εμφανής στόχος των χωρών αυτών είναι η ένταξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση, στην πραγματικότητα ο στόχος της σύγκλισης με τον μέσο Κοινοτικό όρο³¹ και γενικότερα η αντιμετώπιση των αναπτυξιακών προβλημάτων τους μέσα από την αξιοποίηση του νέου ευρωπαϊκού περιβάλλοντος τίθεται με έμμεσο τρόπο ήδη από αυτήν την προενταξιακή φάση.

Όπως όμως έχει φανεί από την εμπειρία άλλων χωρών όπως η Ελλάδα, η διαδικασία της ένταξης και πολύ περισσότερο της σύγκλισης δεν είναι χωρίς προβλήματα. Στο πλαίσιο της ενιαίας αγοράς μια σειρά από προστατευτικά μέτρα παύουν να ισχύουν ενώ μια σειρά από διαρθρωτικές προσαρμογές απαιτούνται με την αξιοποίηση και των Κοινοτικών πόρων για την βελτίωση της σχετικής θέσης των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών και περιφερειών. Η αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων επιδιώκεται στο πλαίσιο της πολιτικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Στο ευρωπαϊκό επίπεδο δρομολογούνται ήδη οι σημαντικότερες ίσως αλλαγές στο περιεχόμενο και τους στόχους της περιφερειακής διαρθρωτικής πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης μετά τη ριζική της μεταρρύθμιση το 1988. Τα γενικότερα δεδομένα από πλευράς αναπτυξιακών επιλογών είναι η προσαρμογή της πολιτικής συνοχής στη στρατηγική της Λισσαβόνας και του Γκέτεμποργκ, δηλαδή η επιδίωξη της ανάπτυξης μέσω της υποστήριξης της καινοτομίας και της επιχειρηματικότητας και της αύξησης της παραγωγικότητας, σε συνδυασμό με περιβαλλοντικούς στόχους. Στο πλαίσιο αυτής της στρατηγικής είναι αβέβαιο πως θα αντιμετωπιστούν προβλήματα και ανάγκες περιφερειών με ανεπαρκές επίπεδο υποδομών και υπηρεσιών που κατά κανόνα είναι και οι λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες και πάντως η μεγάλη πλειοψηφία των χωρών και περιφερειών της Βαλκανικής.

Γενικότερα, η ταύτιση των προτεραιοτήτων της πολιτικής συνοχής με αυτές της στρατηγικής της Λισσαβόνας δεν είναι χωρίς προβλήματα. Όπως επιβεβαιώνεται από τα δεδομένα της περιόδου 2000-2006, αν και γενικά οι στόχοι της στρατηγικής αυτής συμπίπτουν σε σημαντικό βαθμό με αυτούς της πολιτικής συνοχής, αυτό ισχύει σε μεγαλύτερο βαθμό για τις

περιφέρειες του Στόχου 2 και σε μικρότερο βαθμό για τις περιφέρειες του Στόχου 1. Στις πρώτες, το 80% των δράσεων των προγραμμάτων της τρέχουσας περιόδου συμπίπτουν με τις προτεραιότητες της στρατηγικής της Λισσαβόνας, ενώ για τις περιφέρειες του Στόχου 1 και ειδικά για τις τέσσερις χώρες συνοχής αυτό ισχύει μόνο για το 30% των δράσεων (European Parliament 2005: 7). Η διαφαινόμενη μάλιστα αποσύνδεση της πολιτικής συνοχής από την πολιτική για την αγροτική ανάπτυξη, η υποκρυπτόμενη “επανεθνικοποίηση πολιτικών” με την επίκληση του επιχειρήματος των περιορισμών που επιβάλλουν τα δημόσια οικονομικά της ΕΕ και η μονοδιάστατη προώθηση του στόχου της ανταγωνιστικότητας (στρατηγική της Λισσαβόνας), θεωρείται από ορισμένους ως ευθεία αμφισβήτηση του λεγόμενου ευρωπαϊκού κοινωνικού μοντέλου (European Parliament 2005, Dunford 2004).

Η περίπτωση της Κεντρικής Μακεδονίας είναι χαρακτηριστική μιας περιφέρειας του ευρωπαϊκού νότου που παρά τη μακροχρόνια εμπειρία της στον σχεδιασμό και την υλοποίηση αναπτυξιακών προγραμμάτων στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης, αντιμετωπίζει στη σημερινή συγκυρία παρόμοια προβλήματα. Η μεταστροφή της ευρωπαϊκής διαρθρωτικής πολιτικής από, κατά κύριο λόγο, αναδιανεμητική σε κυρίως ανταγωνιστική και οι ανάγκες επενδύσεων σε κατευθύνσεις που θα διευκολύνουν τη μετάβαση σε μια οικονομία της γνώσης, ενδέχεται να δημιουργήσει εντάσεις κατά τη διαδικασία του σχεδιασμού αλλά και της υλοποίησης. Η διαδικασία της μετακίνησης αυτής είναι μια χαρακτηριστική περίπτωση Σουμπετεριανής διαδικασίας “δημιουργικής καταστροφής”, “... καθώς στην πραγματικότητα λίγα μπορείς να μάθεις χωρίς [ταυτόχρονα] να ξεχάσεις”²² (Lundvall et al. 2002: 226). Έτσι είναι σχεδόν βέβαιο ότι στην πορεία αυτή θα δημιουργηθούν πιέσεις στην κοινωνική συνοχή με τη μορφή πόλωσης σε “... όρους εισοδημάτων και απασχόλησης” (ibid.). Η αντιμετώπιση αυτών των τάσεων δεν είναι εύκολη και απαιτεί ευρύτερη κοινωνική συναίνεση και χάραξη αντίστοιχων πολιτικών για την αντιμετώπισή τους. Από την πλευρά αυτή είναι αναγκαίες οι ξεκάθαρες και διαφανείς επιλογές και η διαμόρφωση μιας αναπτυξιακής στρατηγικής για κάθε περιφέρεια (και χώρα) που να βρίσκεται σε συνέργια αλλά δεν περιορίζεται και δεν εξαντλείται στην υλοποίηση της πολιτικής συνοχής της Ευρωπαϊκής Ένωσης στον συγκεκριμένο γεωγραφικό χώρο.

Από την άλλη πλευρά, στον βαθμό που οι αναπτυξιακές διαδικασίες στις διάφορες χώρες έχουν μεγάλο βαθμό αλληλεξάρτησης, η επικείμενη διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης προς τα Βαλκάνια αποτελεί ίσως μια ευκαιρία για το σύνολο της περιοχής να διαμορφώσει

ένα κοινό αναπτυξιακό όραμα που θα αποτελούσε μια θετική διέξοδο για το σύνολο των περιφερειών και των χωρών της. Η προώθηση της οικονομικής και κοινωνικής συνοχής στον χώρο των Βαλκανίων θα αποτελούσε ταυτόχρονα κεντρικό στόχο αλλά και προϋπόθεση στην κατεύθυνση αυτή. Η κοινή αναπτυξιακή προοπτική και η χωρική ολοκλήρωση του βαλκανικού χώρου αποτελεί ένα στόχο που —παρά την αβέβαιη έκβασή του— ίσως αξίζει να τεθεί.

Σημειώσεις:

- ¹ Το τμήμα αυτό του άρθρου μερικώς αντλεί από τα Foutakis and Thoidou forthcoming και Καυκαλάς και Φουτάκης 2004.
- ² Βλέπε σχετική βιβλιογραφική επισκόπηση των Hall and Danta (1996: 5-7) σε δεκατρία κείμενα που γράφθηκαν στη διάρκεια του περασμένου αιώνα (από το 1897 έως το 1995) για την περιοχή.
- ³ Η ίδια η ονομασία της περιοχής (Βαλκάνια) σε μεγάλο μέρος της διεθνούς βιβλιογραφίας είναι φορτισμένη αρνητικά, με συνέπεια ακόμα και τα ίδια τα κράτη που ανήκουν γεωγραφικά σε αυτήν να εμφανίζονται απρόθυμα να την αποδεχθούν (Todorigo 1997: 38-61). Για τις διαδοχικές ονομασίες της περιοχής (Χερσόνησος του Αίμου, Βαλκάνια, Νοτιοανατολική Ευρώπη) και την κατά καιρούς ιδιαίτερη σημασία τους βλ. Todorigo (1997: 21-37) και Mazower (2000: κκν-κλιν). Η νεώτερη εκδοχή της ονομασίας της περιοχής ως “Νοτιοανατολική Ευρώπη” επιδιώκει να υπερκεράσει τα προβλήματα αυτά και στην τρέχουσα συγκυρία θεωρείται ως πλέον “πολιτικά ορθή”. Στο άρθρο οι δύο ονομασίες χρησιμοποιούνται εναλλακτικά και ισότιμα.
- ⁴ Για τη σημασία των περιφερειών στην ανάπτυξη στο πλαίσιο της σύγχρονης “οικονομίας της γνώσης” βλέπε αναλυτικότερα σε επόμενο τμήμα του άρθρου.
- ⁵ Αναλυτικότερα για το ζήτημα αυτό βλ. Καυκαλάς και Φουτάκης 2004.
- ⁶ Για το ζήτημα αυτό αλλά και για μια προσπάθεια συγκρότησης ενός κοινού πλαισίου προτεραιοτήτων χωρικής ανάπτυξης των χωρών της περιοχής, βλέπε τα αποτελέσματα του προγράμματος ESTIA (Interreg II C) στο Kafkalas 2000.
- ⁷ Παρά την εισαγωγική σειρά μεταρρυθμίσεων ειδικά ο τραπεζικός τομέας στις χώρες των Δυτικών Βαλκανίων φαίνεται ότι ακόμα βρίσκεται σε υστέρηση. Η εισοδος ξένου κεφαλαίου στον τομέα αυτό μοιάζει να βελτιώνει τη γενική εικόνα, όμως ο αντικτυπος από σειρά μεγάλων κρίσεων στο χρηματοπιστωτικό σύστημα που συνέβησαν στη δεκαετία του '90 (π.χ. Αλβανία, ΠΓΔΜ) είναι εμφανής ακόμα (EC 2004β: 21-24).
- ⁸ Από τα αρχικά, στην αγγλική γλώσσα, Central, Adriatic, Danubian and South-Eastern European Space.
- ⁹ Για το ζήτημα της ένταξης των χωρών της περιοχής σε πολλαπλά συστήματα συνεργασίας, βλέπε στο Kafkalas 2000.
- ¹⁰ Για περισσότερα στοιχεία σχετικά με τις επιδόσεις στον τομέα αυτό των βαλκανικών χωρών για τις οποίες υπάρχουν δεδομένα (Βουλγαρία, Ελλάδα, Ρουμανία, Σλοβενία), βλέπε στο site του Innovation Scoreboard 2005 (TrendChart-CORDIS 2006).
- ¹¹ Η εμπειρία της Ισπανίας και της Πορτογαλίας, επίσης “χωρών της συνοχής”, είναι ανάλογη ενώ σημαντικές

- δυσκολίες παρουσιάζονται ακόμα και στη σύγκλιση των περιφερειών της πρώην Ανατολικής Γερμανίας.
- ¹² Ενδεικτικά αναφέρεται ότι η Ελλάδα το 1981 βρισκόταν στο 62% του κοινοτικού μέσου όρου σε ό,τι αφορά το κατά κεφαλήν Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν (σε Μονάδες Αγοραστικής Δύναμης) ενώ για το έτος 2005 η πρόβλεψη είναι ότι θα φτάσει το 77%. Αντίστοιχα η Πορτογαλία βρισκόταν στο 60% και για το έτος 2005 προβλέπεται να φτάσει το 66% (Eurostat 2003 και 2006). Όλα τα ποσοστά αναφέρονται στον μέσο όρο της Ευρωπαϊκής Ένωσης των δεκαπέντε κρατών-μελών (ΕΕ-15).
- ¹³ Οι πληροφορίες σχετικά με τη διεύρυνση βασίζονται κυρίως στον σχετικό ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής (ΕΕ 2006).
- ¹⁴ Το πρόγραμμα ISPA αφορά υποστήριξη των επενδύσεων μεγάλης κλίμακας στον τομέα του περιβάλλοντος και των μεταφορών ενώ το πρόγραμμα SAPARD υποστηρίζει την αγροτική και γεωργική ανάπτυξη (αναλυτικότερα βλ. ΕΕ 2006).
- ¹⁵ Ο άλλος στόχος είναι η "Οικοδόμηση των Θεσμών" με μέτρα που συνοδεύονται από επενδύσεις.
- ¹⁶ Επίσης μετά το 1999 το PHARE δεν χρηματοδοτεί έργα υποδομής μεγάλης κλίμακας στους τομείς των μεταφορών και του περιβάλλοντος αφενός και της γεωργίας αφετέρου, που εντάσσονται στα προγράμματα ISPA και SAPARD, αντίστοιχα, προκειμένου να αποφευχθούν επικαλύψεις. Τα χρηματοδοτικά αυτά μέσα αντιστοιχούν στο Ταμείο Συνοχής και στο ΕΓΤΠΕ- Π των χωρών μελών της ΕΕ.
- ¹⁷ Η οικονομική και κοινωνική συνοχή καθιερώθηκε με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πρόξη (1986) και ενισχύθηκε με τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Συνθήκη του Maastricht, 1992). Πρόσφατα σε αυτήν ενσωματώθηκε η εδαφική συνοχή.
- ¹⁸ Για την προγραμματική περίοδο 2000-2006 οι παρεμβάσεις των Διαρθρωτικών Ταμείων της ΕΕ (ΕΤΠΑ, ΕΚΤ, ΕΓΤΠΕ-τμήμα Προσανατολισμού) στοχεύουν στην ενδυνάμωση των διαρθρωτικών παραγόντων που προσδιορίζουν την ανταγωνιστικότητα. Οι παρεμβάσεις τους αφορούν δύο Στόχους με εδαφική διάσταση: Στόχος 1 για την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών της ΕΕ (με κατά κεφαλήν ΑΕΠ χαμηλότερο από το 75% του Κοινοτικού μέσου όρου) και Στόχος 2 για την ανασυγκράτηση των περιοχών (βιομηχανικών, αγροτικών, αστικών ή εξαρτώμενων από την αλιεία) που αντιμετωπίζουν διαρθρωτικά προβλήματα. Ο Στόχος 3 αφορά τα προβλήματα της αγοράς εργασίας και δεν έχει εδαφική διάσταση (σχετικά βλέπε στον ιστότοπο της Ευρωπαϊκής Επιτροπής http://ec.europa.eu/regional_policy).
- ¹⁹ Μετά τη μεταρρύθμιση των Διαρθρωτικών Ταμείων της ΕΕ το 1988, η πολιτική συνοχής που υλοστηρίζεται από αυτά (και από το Ταμείο Συνοχής μετά το 1993) οργανώνεται στη βάση των προγραμματικών περιόδων 1989-1993, 1994-1999, 2000-2006.
- ²⁰ Σχηματικά θα λέγαμε ότι εντάσσονται σε δύο ρεύματα: της "νέας οικονομικής γεωγραφίας" (Krugman 1995, Fujita et al. 1999) και των λεγόμενων "μοντέλων χωρικής καινοτομίας" (Moulaert and Sekia 2003) και ειδικότερα της "νέας περιφερειακότητας" (Cooke 2002; Cooke and Morgan 1998; Morgan 1997; Storper 1997) της οποίας η επίδραση σε επίπεδο πολιτικών είναι εμφανής. Η πρώτη παρά την επίδραση που είχε στην αναζωογόνηση του ενδιαφέροντος για τον χώρο από τους καθεαυτο οικονομολόγους δεν οδήγησε στη χάραξη πολιτικών.
- ²¹ Η βιβλιογραφία για την "οικονομία της γνώσης" ("knowledge economy") ή την "οικονομία της μάθησης" ("learning economy") είναι μεγάλη και διευρυνόμενη. Ενδεικτικά μόνο αναφέρονται: Lundvall & Jonhson 1994, Ernst & Lundvall 1997, Hudson 1999, Jessop 2000, Lundvall et al. 2002.

- ²² Για το ζήτημα της "χωρικής ανταγωνιστικότητας" βλ. Camagni 2002 και Φουτάκης 2002.
- ²³ Στην Ευρωπαϊκή Ένωση η επίδραση των απόψεων αυτών είναι εμφανής στο European Spatial Development Perspectives-ESDP (π.χ. στον τρόπο που ορίζεται η βιώσιμη χωρική ανάπτυξη, EC 1999a: 10) και κυρίως στις τρεις διαδοχικές Εκθέσεις Συνοχής (EE 1997, EC 2001, EC 2004a).
- ²⁴ Για μια ανασκόπηση τέτοιων προγραμμάτων στο πλαίσιο της ΕΕ βλ. Κομνίνος 2002: 105-109.
- ²⁵ Για την παρουσίαση μιας τέτοιας στρατηγικής για την περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας βλ. Καψκαλάς and Κομνίνος 1999. Για μια γενικότερη εκτίμηση των προοπτικών της περιφέρειας στο πλαίσιο τέτοιων στρατηγικών βλ Τσίπουρι 1998.
- ²⁶ Η σημασία που αποδίδεται στις υποδομές σχετικοποιείται καθώς υποστηρίζεται ότι το συνολικό αποτέλεσμά τους εξαρτάται από τα άλλα μέτρα που λαμβάνονται παράλληλα ώστε να κινητοποιήσουν την οικονομική δραστηριότητα στις περιφέρειες (EC 2001: 49).
- ²⁷ Είναι γνωστό ότι "έπιτυχημένες περιοχές", που λειτουργούν και ως παραδείγματα στο πλαίσιο αυτών των θεωριών βρίσκονται κατά βάση στις πλέον ανεπτυγμένες χώρες του πλανήτη (Silicon Valley, Route 128, Τρίτη Ιταλία, Cambridge, Βάδη-Βυρτεμβέργη, Βαυαρία κ.ά.).
- ²⁸ Το 15,4% του πληθυσμού της Κεντρικής Μακεδονίας διαθέτει μεταλυκειακή μόρφωση (Ελλάδα=15,8%) και το 12,3% πτυχίο τριτοβάθμιας εκπαίδευσης (Ελλάδα=12,3%) (ΕΣΥΕ 2006). ενώ ο δείκτης του εργατικού δυναμικού με τριτοβάθμια εκπαίδευση στις ηλικιακές κατηγορίες 25-64 είναι 19%, πάνω από τον μέσο όρο της χώρας που είναι 17,1% αν και κάτω από τον μέσο όρο της ΕΕ-15 (21,2%) (Eurostat 2003).
- ²⁹ Για τη διάκριση αυτή και το περιεχόμενο των τριών κατηγοριών παρέμβασης βλ. EC 2001.
- ³⁰ Δεδομένου ότι, με βάση το αποτέλεσμα της λεγόμενης "στατιστικής σύγκλισης", δηλαδή της σύγκλισης με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Ευρωπαϊκή Ένωση των 25 πλέον κρατών-μελών (αντί των 15), η Κεντρική Μακεδονία θα εντασσόταν στον (νέο) Στόχο 2 της πολιτικής συνοχής "Περιφερειακή Ανταγωνιστικότητα και Απασχόληση".
- ³¹ Όπως μετριέται με συγκεκριμένους κοινωνικο-οικονομικούς δείκτες και κυρίως με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ.
- ³² Ελεύθερη απόδοση του κειμένου "in fact there is little learning without forgetting".

Βιβλιογραφικές αναφορές

ΣΤΗΝ ΑΓΓΛΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ

- Bellak, C. and Cantwell, J. (1998) "Globalization tendencies relevant for latecomers: some conceptual issues", in M. Storper, S. B. Thomadakis and L. J. Tsiouri (eds) *Latecomers in the Global Economy*, London: Routledge, pp. 40-75.
- Camagni, R. (2002) "On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading?", *Urban Studies*, 39 (13): 2395-2411.
- Central Intelligence Agency (CIA) (2006) *The World Factbook*, <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook> (last accessed 20-3-2006).
- Cooke, P. (2002) *Knowledge Economies. Clusters, learning and cooperative advantage*, London: Routledge.

- Cooke, P. and Morgan, K. (1998) *The associational economy: firms, regions, and innovation*, Oxford: Oxford Press.
- Dunford, M. (2004) "Growth, inequality and cohesion: old Europe versus new Europe versus the USA" paper presented at the Regional Science Association international conference *Europe at the Margins: EU Regional Policy, Peripherality and Rurality*, 15th-16th April 2004, University of Angers, France.
- Ernst, D. and Lundvall, B. A. (1997) "Information Technology in the Learning Economy - Challenges for Developing Countries" *DRUID Working Paper* No. 97-12, Danish Research Unit for Industrial Dynamics.
- European Commission (EC) (1999a) *ESDP, European Spatial Development Perspective: towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*, Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- European Commission (EC) (1999b) *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/toc_en.htm (πρόσβαση 28-11-2004).
- European Commission (EC) (2001) *Unity, solidarity, diversity for Europe, its people and its territory: Second report on Economic and Social Cohesion*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/contentpdf_en.htm (πρόσβαση 15-1-2006).
- European Commission (EC) (2004a) *A new partnership for cohesion, convergence, competitiveness, cooperation: Third report on economic and social cohesion*, http://europa.eu.int/comm/regional_policy/sources/docoffic/official/reports/cohesion3/cohesion3_en.htm (πρόσβαση 15-1-2006).
- European Commission (EC) (2004b) "The Western Balkans in transition", *European Economy Enlargement Papers* No 23, European Commission Directorate General for Economic and Financial Affairs, December 2004, Brussels, http://ec.europa.eu/economy_finance/publications/enlargement_papers/2004/elp23en.pdf (πρόσβαση 25-7-2006).
- European Council (2000) *Presidency Conclusions, Lisbon European Council*, 23 and 24 March 2000, DOC/00/8, http://europa.eu/european_council/conclusions/index_en.htm (πρόσβαση 2-9-2006).
- European Parliament (2005) *Adaptation of cohesion policy to the enlarged Europe and the Lisbon and Gothenburg objectives*, Directorate-General for Internal Policies, Structural and Cohesion Policy Unit, Regional Development, study, provisional version, January 2005, IP/B/REGI/ST/2004-008, <http://www.interact-eu.net/download/application/pdf/662651> (πρόσβαση 10-2-2006).
- Eurostat (2003) Eurostat REGIO database, CD-ROM edition. Data retrieval date September 2003.
- Eurostat (2006) Eurostat on-line database, πρόσβαση 20-28 Ιανουαρίου 2006, <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/>.
- Foutakis, D. and Thoidou, E. (forthcoming) "Development planning and territorial integration prospects in South Eastern Europe: a foresight exercise in the region of Central Macedonia", in G. Kalkalas and P. Getimis (eds) *Overcoming fragmentation: the changing geography and the prospects for spatial cohesion in Southeast Europe*, Aldershot, England: Ashgate.
- Fujita, M., Krugman, P. and Venables, A. J. (1999) *The Spatial Economy: Cities, regions, and international trade*, Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.

- Hall, D. and Danta, D. (1996) "The Balkans: perceptions and realities", in D. Hall and D. Danta (eds) *Reconstructing the Balkans: a geography of the new Southeast Europe*, Chichester, England: Wiley, pp. 3-13.
- Hudson, R. (1999) "The learning economy, the learning firm and the learning region: a sympathetic critique of the limits to learning", *European Urban and Regional Studies*, 6: 59-72.
- Jessop, B. (2000) "The State and the Contradictions of the Knowledge-Driven Economy", Department of Sociology, Lancaster University, Lancaster LA1 4YN, <http://www.comp.lancs.ac.uk/fss/sociology/papers/Jessop-State-and-Contradictions.pdf>, (πρόσβαση 12-3-2006). Δημοσιεύθηκε επίσης στο J. R. Bryson, P. W. Daniels, N. D. Henry, J. Pollard (eds) *Knowledge, Space, Economy*, London: Routledge.
- Kafkalas, G. (coord.) (2000) *Preparing for Action: Spatial Planning Priorities in Southeast Europe, ESTIA project*, Thessaloniki, <http://estia.arch.auth.gr/estia/eng> (πρόσβαση, 10-7-2006).
- Kafkalas, G. and Komninos, N. (1999) "The Innovative-Region Strategies: Lessons from the Central Macedonia Regional Technology Plan", in K. Morgan and C. Nauwelaers (eds) *Regional Innovation Strategies. The Challenge for Less-Favored Regions*, London: The Stationary Office and Regional Studies Association, pp. 96-118.
- Komninos, N. (2002) *Intelligent Cities. Innovation, Knowledge Systems and Digital Spaces*, London: Spon Press.
- Krugman, P. (1995), *Development, geography, and economic theory*, Cambridge Massachusetts: The MIT Press.
- Lundvall, B. A. and Johnson, B. (1994) "The Learning Economy", *Journal of Industry Studies*, 1: 23-41.
- Lundvall, B. A., Johnson, B., Andersen, E. S. and Dalum, B. (2002) "National systems of production, innovation and competence building", *Research Policy*, 31: 213-231.
- Mazower, M. (2000) *The Balkans: a short history*, New York: The Modern Library.
- Morgan, K. and Nauwelaers, C. (1999) "A Regional Perspective to Innovation: From Theory to Strategy" in K. Morgan and C. Nauwelaers, (eds) *Regional Innovation Strategies. The Challenge for Less-Favored Regions*, London: The Stationary Office and Regional Studies Association, pp. 1-18.
- Morgan, K. (1997), "The learning region: Institutions, innovation, and regional renewal", *Regional Studies* Vol. 31.5, pp. 491-503.
- Moulaert, F. and Sekia, F. (2003) "Territorial Innovation Models: A Critical Survey", *Regional Studies*, 37 (3): 289-302.
- Official Journal of the European Union (2006) *Council Regulation (EC) No 1085/2006 of 17 July 2006, establishing an Instrument for Pre-Accession Assistance (IPA)*, 31.7.2006, L 210/82 EN, pp. 82-93.
- Porter, M. (2003) "The Economic Performance of Regions", *Regional Studies*, 37 (6&7): 549-578.
- Scott, A. J. (2002) "Regional push: towards a geography of development and growth in low- and middle-income countries", *Third World Quarterly*, 23 (1): 137-161.
- Storper, M. (1997) *The regional world: territorial development in a global economy*, New York: The Guilford Press.

- Storper, M. (1998) "Industrial policy for latecomers: products, conventions, and learning" in M. Storper, S. B. Thomadakis and L. J. Tsipouri (eds) *Latecomers in the Global Economy*, London: Routledge, pp. 13-39.
- Storper, M., Thomadakis, B. S. and Tsipouri, J. L. (eds) (1998) *Latecomers in the Global Economy*, London: Routledge.
- Tsipouri, J. L. (1998) "Promoting coordination at regional level: the case of Northern Greece" in M. Storper, S. B. Thomadakis and L. J. Tsipouri (eds) *Latecomers in the Global Economy*, London: Routledge, pp. 275-298.
- Todorova, M. (1997) *Imagining the Balkans*, Oxford: Oxford University Press.
- TrendChart-CORDIS, (2006) *TrendChart Innovation Policy in Europe: Innovation Scoreboard 2005*, <http://trendchart.cordis.lu/scoreboards/scoreboard2005/> (πρόσβαση 15-2-2006).
- United Nations Development Programme (UNDP) (2005) *Human Development Report 2005*, New York: United Nations Development Programme, <http://hdr.undp.org/reports/global/2005> (πρόσβαση 15-3-2006).
- World Health Organization (WHO) (2006) *World health statistics 2006*, Geneva, Publications of the World Health Organization, <http://www.who.int/whosis/whostat2006.pdf> (πρόσβαση 25-8-2006).
- ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΓΛΩΣΣΑ**
- Ανδρικοπούλου, Ε. (2000) "Η πολιτική συνοχής και οι προοπτικές της στο νέο ευρωπαϊκό χώρο", στο Ε. Ανδρικοπούλου και Γ. Καυκαλός (επιμ.) *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 339-380.
- Ανδρικοπούλου, Ε. (2004) "Εδαφική συνοχή και χωρική ανάπτυξη στην Ευρωπαϊκή Ένωση", στο Γ. Καυκαλός (επιμ.) *Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης. Θεωρητικές προσεγγίσεις και πολιτικές*, Αθήνα: Κριτική, σ. 173-212.
- Επίσημη Εφημερίδα της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2006) *Κανονισμός (ΕΚ) αριθ. 1080/2006 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 5ης Ιουλίου 2006 για το Ευρωπαϊκό Ταμείο Περιφερειακής Ανάπτυξης και για την κατάργηση του κανονισμού (ΕΚ) αριθ. 1783/1999*, 31.7.2006 EL, L 210.
- Εθνική Στατιστική Υπηρεσία της Ελλάδος (ΕΣΥΕ) (2006) *Αποτελέσματα απογραφής πληθυσμού 2001*, on-line database, <http://www.statistics.gr/StatMenu.asp>, (πρόσβαση 25 Ιανουαρίου 2006).
- Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΕΕΚ) (1994) *ΠΕΠ Κεντρικής Μακεδονίας 1994-1999: Απόφαση της Επιτροπής της 29 Ιουλίου 1994 σχετικά με τη χορήγηση συνδρομής του Ευρωπαϊκού Ταμείου Περιφερειακής Ανάπτυξης (ΕΤΠΑ), του Ευρωπαϊκού Κοινωνικού Ταμείου (ΕΚΤ) και του Ευρωπαϊκού Γεωργικού Ταμείου Εγγυήσεων και Προσανατολισμού (ΕΓΓΠΕ-Τμήμα Προσανατολισμού) για την υλοποίηση ενός Πολυταμειακού Επιχειρησιακού Προγράμματος στην Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας, το οποίο εντάσσεται στο Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης για τις διαρθρωτικές παρεμβάσεις στις περιφέρειες του στόχου αριθ. 1 στην Ελλάδα*, Νο ΕΤΠΑ: 94.08.09.013, Βρυξέλλες (υπηρεσιακό κείμενο).
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ) (1997) *Πρώτη Έκθεση για την Οικονομική και Κοινωνική Συνοχή*, Λουξεμβούργο: Υπηρεσία Επίσημων Εκδόσεων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων.
- Ευρωπαϊκή Επιτροπή (ΕΕ) (2006) *Η διεύρυνση της Ευρωπαϊκής Ένωσης*, <http://ec.europa.eu/>

- enlargement/index_el.htm, (πρόσβαση 15-10-2006).
- Καυκαλάς, Γ. (2000) "Προοπτικές της ευρωπαϊκής ενοποίησης και τάσεις συγκρότησης του νέου ευρωπαϊκού χώρου", στο Ε. Ανδρικοπούλου και Γ. Καυκαλάς (επιμ.) *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 19-40.
- Καυκαλάς, Γ., Φουτάκης, Δ. (2004) "Οικονομικός χώρος της Νοτιο-Ανατολικής Ευρώπης" στο Ν. Μαρούλης, Ι. Τόλιας (επιμ.) *Τεχνολογική Προοπτική Διερεύνηση στην Κεντρική Μακεδονία: Η Κεντρική Μακεδονία προς το 2018*, Θεσσαλονίκη: Επιτροπή Ερευνών - Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, σ. 394-448.
- Κομνηνός, Ν. (1998) *Η καινοτόμος περιφέρεια*, Αθήνα: Gutenberg.
- Κουρέσης, Α. (2000) "Τα συστήματα έρευνας και τεχνολογίας των χωρών της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης. Τάσεις προοπτικές και ο ρόλος τους στη διαδικασία ανάπτυξης και ένταξης σε μια διεθνή κοινωνία μάθησης και καινοτομίας", στο Ε. Ανδρικοπούλου και Γ. Καυκαλάς (επιμ.) *Ο νέος ευρωπαϊκός χώρος. Η διεύρυνση και η γεωγραφία της ευρωπαϊκής ανάπτυξης*, Αθήνα: Θεμέλιο, σ. 213-235.
- Θωΐδου, Ε. (2005) *Περιφερειακή Πολιτική και Χωρική Ανάπτυξη: Η υλοποίηση της δημόσιας παρέμβασης στον περιφερειακό χώρο με έμφαση στην Κεντρική Μακεδονία (1989-1999)*, Διδακτορική Διατριβή, Τομέας Πολεοδομίας, Χωροταξίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης, Τμήμα Αρχιτεκτόνων Μηχανικών, Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης.
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (1990) *Περιφερειακό Λειτουργικό Πρόγραμμα 1990-1993*, Μάιος 1990, Θεσσαλονίκη (XVI/309/90, υπηρεσιακό κείμενο).
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (2001) *Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 2000-2006*, Περιφέρειας Κεντρικής Μακεδονίας, Μάρτιος 2001 (υπηρεσιακό κείμενο).
- Περιφέρεια Κεντρικής Μακεδονίας (ΠΚΜ) (2005) *Περιφερειακό Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Κεντρικής Μακεδονίας*, <http://www.perkm.gr/>.
- Συμβούλιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης (2006) *Απόφαση του Συμβουλίου για τις στρατηγικές κατευθυντήριες γραμμές της Κοινότητας για την συνοχή, Διοργανικός Φάκελος 2006/0131 (AVC), DG G I, 11807/06 EL, Βρυξέλλες 18 Αυγούστου 2006*, http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docoffic/2007/osc/1180706_el.pdf
- Φουτάκης, Δ. (2002) "Χωρική ανταγωνιστικότητα και περιφερειακές ανισότητες: νέες προσεγγίσεις και ερμηνείες", *ΤΟΠΟΣ*, 18-19: 45-60.
- Φουτάκης, Δ. (2004) "Χώρος, ανταγωνιστικότητα και κοινωνικό κεφάλαιο: μια κριτική ανασκόπηση", στο Γ. Καυκαλάς (επιμ.) *Ζητήματα χωρικής ανάπτυξης. Θεωρητικές προσεγγίσεις και πολιτικές*, Αθήνα: Κριτική, σ. 39-71.